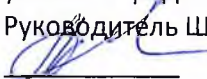
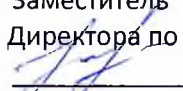

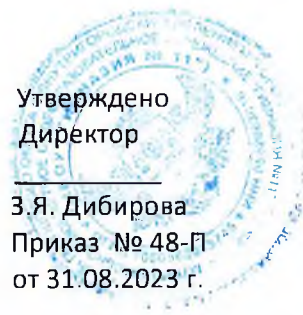
Министерство Просвещения Российской Федерации
Министерство образования и науки Республики Дагестан

Администрация МО «Город Махачкала»

МБОУ «Гимназия №11»

Рассмотрено
на заседании ШМО
учителей родных языков
Руководитель ШМО

А.М.Махмудова
Протокол № 1
от 28.08.2023 г.

Согласовано
Заместитель
Директора по УВР

М.Ф.Алиева

Утверждено
Директор

З.Я. Дибирова
Приказ № 48-П
от 31.08.2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного курса

«Лезгинская литература»

5-9 классы

Махачкала 2023 г.

Гъавурда твадай чар

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа юкъван умуми образованидин рекъяй Гъукуматдин федеральный образовательный стандартрин (ФГОС), юкъван умуми образованиди гун гуъзлемишзавай Истемишунрин бинедаллаз туькІуьрнавайди я.

(Лиг: Федеральный закон 3 август 2018 йис. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации» на основе требований федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования (Приказ Минобрнауки России от 31 мая 2021 г. № 287 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования»; зарегистрирован Минюстом России 05.07.2021 № 64101).

XXI асирди, илимни техника йигиндаказ вилик физвайла, аялриз мектебда гзаф ва дерин чирвилер, классдилай классдалди хкаж жезвай, тайин тир чирвилер, яни образование, инсанпересвилин ва ватанпересвилин тербия гун истемишзава.

Россиядин Федерациядин Президентди тестикъарнавай «Чи цІийи мектеб» теклифда умуми чирвилер хкаждай 6 тереф-истемишун къалурнава: образование цІийи уьлчмейрал элячІун; тІебии алакьунар авай аялрин тереф хуьн; муаллимрин устадвал хкажун; мектебра къулай шартІар тешкилун; аялрин сагъламвал хуьн; мектебриз чпин месэляяр гъялдай ихтиярар гзаф гун. Абур Россиядин гъукуматдин уьлчмейри – ФГОС-ри ачухдаказ къалурнава.

Дагъустан Республикадин умуми образованидин мектебра алай вахтунда жуьреба-жуьре программаяр ишлемишзава: чирвилер гузвай программа, яратмишунрин жигъетдай алакьунар хкажзавай программа, спортдин программа ва мсб. Месела, лезги мектебра анжах хайи литературадиз талукъ ихьтин программаяр кардик ква:

1) Лезги ва Дагъустандин литературайрин программаяр. Мектебдин V-XI классар патал. - Магъачкъала, 2012-йис.

2) Литературадин яратмишунрин дибар. Программа. V-XI классар. - Магъачкъала, 2001-йис. И программадин мурад аялриз лезги чӀалал литературадин эсерар: макъалаяр, шиирар ва гъикаяяр туькӀуьриз чирун я.

Сифте кьве программадин кьилин везифа V-XI классра кӀелзавай аялриз гана кӀанзавай чирвилер, кутуна кӀанзавай вердишвилер ва алакьунар къалурун я, абур *чирвилер гудай программаяр* я.

Аялри V-IX классра чирзавай предмет – *Лезги литература* – кьве предметдин (Лезги литературадин ва Дагъустандин литературадин) эсеррикай ибарат хъанва.

Чирвилер гун тербия гунихъ галаз сих алакьада ава, гъавилай муаллимдиз, гьелбетда, гьам чирвилерин, гьамни тербиядин программаяр герек я. Абур туькӀуьрун, арадал акъудун ва мектебра ишлемишун Россиядин Федерациядин образованидин ва илимдин министерстводи 2-сефер къабулнавай ФГОС-ри – Федерациядин гьукуматдин образованидин уьлчмейри ва РФ-ди 2012-йисуз къабулнавай «Образованидин законди» истемишзава.

«Россиядин Федерациядин образованидин гьакъиндай» закондин бинеда са жерге важиблу истемишунар эцигнава. Законда къалурнава: *образование* – са мурад-метлебдихъ ялзавай, тербия ва чирвилер гунин нетижада арадал къвезвай, кӀелзавайди ва общество агакъзавай, кӀелзавайдан ва обществодин хийирдиз талукъ агалкъун, гьукуматдин уьлчмейриз жаваб гузвай тербиядин, чирвилерин, зигъиндин, къатӀунрин, вердишвилерин ва алакьунрин дережа, битав къайда, яни система, я. *Образование* - инсандин марифатдин суфат я, ам мектебдин, обществодин ва халкъдин марифатдин ва культурадин таъсирдик кваз арадал къвезва, обществодин хийирдиз элкьвезва ва адан агалкъун жезва.

Образованиди гьукуматдин истемишунриз – ФГОС-риз жаваб гана кӀанзава. ФГОС – гьукуматдин истемишунрин, уьлчмейрин кӀватӀал я, абур

кӀелзавайдаз умуми, юкъван пешекарвилини, вини пешекарвилини образование, алава образование гудайла ишлемишда. Умуми мектебда ФГОС-дин элячӀуни муаллимдивай вичин кӀвалахда ишлемишдай образованидин программада кхьин, а программада гзаф фикир аялар инсанпересар ва ватанпересар, халкъдин медениятдал амалзавай инсанар, чӀуру амалар квачир ва демократический гьукуматдин къанунрин рекъе авай граждана яз, тербияламишуниз гуда.

Образованидин къанунда кхьенвайвал, Россиядин гьукуматди образованидин гьакъиндай тухузвай сиясатдин бинеда ихьтин истемишунар ава: мектебди аялриз тайин тир образование гун; гьар са аялдин образование къачудай ихтияр чӀур тавун; образование мергьяматлуди хьун; образование илимдихъ галаз алакьалуди (светский образование), гьахьлувал ва ихтиярар хуьзвайди (демократический образование) хьун; уьлведа образование къачудай чка битавди хьун ва мсб.

«Лезги литература» учебный предметдин умуми характеристика

Дагъустан республикадин умуми образованидин мектебдин V-IX классра хайи (лезги) литература, къилди предмет яз, чирзава.

Лезги литературади халкъдин ацукьун-къарагъун, майишат, тарих ва культура, музыка ва искусство, психология ва философия къалурзава. Милли литература чирун V-VII классра халкъдин мецин эсерар, абурукай яз «Шарвили» эпосни, чирунилай эгечӀзава.

V-IX классра кӀелун теклифзавай предмет литературадин аялрин яшдив къадай метлеблу, къиметлу ва гуьзел эсеррикай: шииррикайни гьикаяйрикай, поэмайрикайни повестрикай, романрикайни драмайрикай ибарат я. Ам къве чкадал пай жезва: 1) V-VII классра - литературадин эсерар кӀелун ва 2) VIII-IX классра - хайи литературадин битав курс чирун.

V-IX классра аялри юкъван асиррин зарийрин (К. Мелик, М. Къемер, Я. Эмин, Къ. Саид, Е. Эмин ва мсб), XX асирдин (С. Сулейман, Н. Шерифов, Х. Тагьир, А. Фетягъов, Къ. Межидов ва мсб.) ва XXI асирдин зарийрин эсерар кӀелзава ва чирзава.

Художественный эсерар чирунихъ галаз санал аялри литературадин тарихдикай ва литературадин критикадикай малуматар, литературадин думанар-терминар (*гекъигун, драма, гъикая, комедия, метафора, повесть, роман, эпитет* ва мсб.) чирда.

Художественный литература аялрин чІал ачухарзавай ва девлетлу ийизвай, инсанрихъ галаз рахаз чирзавай, культура хкажзавай ва аялдин личность арадал гъизвай гужлу алат я.

Лезги литературадин чешнелу программа алай девирдин илимдинни методикадин истемишунрал – темадин, тарихдин ва галай-галайвилини битаввилел бинелу хъанва.

Учебный предмет «Лезги литература» чирунин кьилин мурад:

V-IX классра хайи литература чирунин кьилин мурад ихътин месэлайрикай ибарат я:

* савадлу, руьгъдин жигъетдай тамам, вилик фенвай, уьмуьрда активнидаказ иштиракзавай, мергьяматлу, жумарт, жемиятда дуьз алакьяр кутІуниз ва хуьз алакьдай инсан тербияламишун, гъахътин инсан арадал гъун;

* аялрин акъул ва къатІунар ва гегъеншарун, абуруз чпин алакьунар къалурдай рекъер жагъуриз, мурадар ва къастар кьилиз акъудиз чирун;

* литературадин кьилин эсерар кІелиз, чириз ва анализ ийиз чирун, абурун хъсан-писдай кьил акъудиз вердишарун, эсердин къурулушдинни мана-метлебдин битаввал аннамишиз чирун;

* художественный литература – чІалан устадвал-искусство тирди, искусство яшайишдихъ галаз сих алакьда авайди чирун;

* художественный эсер кІелиз, сугъбетиз, аннамишиз, анализ ийиз яваш-яваш, классдилаь классдалди истемишунар хкажиз, чирун;

* кІелай эсердиз хас къетІенвилер аннамишун, абур анализ авун, абуруз талукъ жуван фикирар, веревидер ва кьимет арадал гъун;

* чирвилер къачуниз талукъ умуми месэлаяр (жуван гьерекатдин мурад вуч ятІа тестикъарун, ам планламишун ва кьилиз акъуддай рекъер тайинарун,

герек малуматар жагъурун ва абур веревирдун, жуъреба-жуъре ктабрикай, гафарганрикай ва Интернетдикай менфят къачун) гъялиз ва ишлемишиз вердишарун.

«*Лезги литература*» предметдин къиметлу терефар. Инал сифте нубатда къейдна кІанзава: гъам чи милли мектебдин, гъам гъар са предметдин къилин везифа пуд месэладикай-гъерекатдикай ибарат жезва: чирвилер гун; тербия гун; образование гун.

И пуд месэлани хайи литеатура чирунин карда лап важиблубур я. Нетижада аялриз V-IX классра хайи литературадай гъихътин чирвилер, вешивилер ва алакьунар хъанатІа тайинарзава; образованидин дережа анжах аялди куътягъай классди къалурзава; аялри къачузвай тербиядин дережа «*хъсан*» ва «*пис*» гафаралди куътягъзава, анжах абурун къиле ва рикІе вуч аватІа (тІебии илимдихъ инанмиш яни, ислам диндихъ инанмиш яни, вахабит яни ва мсб.) тайин жезвач.

Литераурадин образованиди аялдиз са жерге михъи мурадар ва къастар къилиз акъудиз куъмек гузва:

* намус михъи, къени фикирар ва мурадар авай, экуъ ва азад гележегдихъ ялзавай, инсаниятдиз хийирлу затІар теснифиз кІанзавай тамам кас-личность тербияламишун;

* кІвале, жемиятда ва дуъняда къиле физвай гъерекатрин жаваб гуз алакьдай, ватандин гражданидин гъисс авай ва жавабдарвал вичин хивиз къачуз алакьдай инсан тербияламишун;

* гъакъикъадиз ахлакъдинни марифатдин вилерай килигдай ва дуъз къимет гудай, инсанрин арада авай алакьаяр мадни михъибур ва гуърчегбур хъана кІанзавай; гъахътин чешнеяр литературадин эсеррай жагъурдай инсан тербияламишун;

* литература чирун регъят авун патал аял яратмишунин кІвалахдив мукъва авун, адан алакьунар ва вердишвилер вилик тухун ва гегъеншарун.

V-IX классар патал Лезги литературадин чирвилерин *программа* чешне патал сифте яз туькІуърнава. Адан бинеда алатай йисара басмадай акъатай

программаяр, муаллимрин, алмирин, методистрин ва зарийрин тежриба, фикирар ва меслятар ава.

Теклифзавай программа гъавурда твадай чарчикай, пуд паюникай, гъар пайни пуд параграфдикай ибарат хъанва:

I. Аялриз V-XI классра хайи литературадай гудай чирвилер:

- 1) Аялриз V-IX классра хайи литературадай гудай чирвилерин мана;
- 2) V-IX классра аялрин гъерекатар;
- 3) V-IX классра аялри къачудай чирвилерин дережа.

II. Чирвилер тешкилдай рекъер: 1) Чирвилер гудай эсеррин тартиб; 2) Чирвилер ахтармишдай рекъер; 3) Классдилай къеце тухудай кIвалах.

III. Аялриз чирвилер гуз куьмекдай рекъер: 1) Техникадин алатар ва абур патал тадаракар; 2) Илимдинни методикадин литература; 3) Аялрин чирвилериз, алакьунриз ва вердишвилериз къимет гудай уьлчмеяр.

Чешнедин программадин сад лагъай паюнин сад лагъай параграф «Аялриз V-IX класра хайи лиературадай гудай чирвилер» 2 паюникай ибарат хъанва: Лезги литературадин эсерар ва Дагъустандин литературадай къачунвай эсерар. Абурун бинеда V-IX классар патал гьукуматдин уьлчмеяр (2007-йис), Лезги ва Дагъустандин литературайрин чирвилерин программаяр (2012-йис) ава.

Теклифзавай чирвилерин программа тахминанди я, адал бинелу хъана, гъар са муаллимди вичин кIвалахдин программа теснифда.

Учебный планда «Лезги литература» учебный предметдин чка

Юкъван школадин V - IX классра «Лезги литература» учебный предмет чирун патал 153 сят чара авунва: 5 – классда 34 сят (гъафтеда 1 сят, 34 кIелунин гъафте), 6 – классда 34 сят (гъафтеда 1 сят, 34 кIелунин гъафте), 7 – классда 34 сят (гъафтеда 1 сят, 34 кIелунин гъафте), 8 – классда 34 сят (гъафтеда 1 сят, 34 кIелунин гъафте), 9 – классда 17 сят (гъафтеда 0,5 сят, 34 кIелунин гъафте).

УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТ «ЛЕЗГИ ЛИТЕРАТУРА» ЧИРУНИН ПРОГРАММАДИН МАНА

5 – КЛАСС

Халкъдин мецин эсерар. Лезги халкъдин мецин эсеррикай суьгьбет. Аялриз чидай, абуру сифтегьан классра к1елай махар, къисаяр, манияр рик1ел хкун. Аялар халкъдин мецин эсерар авай ктабрихъ галаз танишарун.

Махар: «Вафалу дустар», «Пачагъ хъайи яц». Лезги халкъдин махар ва абурун жуьреяр. «Вафалу дустар» махуна халис дуствал къалурун. Къилин игитар тайинарун ва абурун къаматар ачухарун. «Пачагъ хъайи яц» махуна ахмакъвал ва къанихвал негъ авун. Махунин къилин фикир ва художественный къет1енвилер. Махар туьк1уьр хьунин къайда. Абурун темаяр ва къилин фикирар. Игитрин арада авай алакъяар сад-садав гекъигун. Ч1алан къет1енвилериз фикир гун.

Къаравилияр. «Вишришар» къаравилида тапархъан шагъмурадани исламан къаматар. Къаравилидин къилин фикир. Мисалар мисалра хайи халкъдиз, ватандиз авай к1анивал къалурун, темпелвал ва алчахвал негъ авун. Душманриз акси женг тухуникай, зегъмет ч1угуникай, девлетлувиликайни кесибвиликай, дуствиликайни юлдашвиликай халкъдин мисалар. Факай мисалар. Мисалрин ч1алан гуьрчегвал. Мисалрай халкъдин акбул, камал акун. Мисалрин дуьм-дуьз ва куьчуьрмишнавай мана. Миск1алар. Миск1алра халкъдин акбул, фагъумлувал, яратмишдай алакьун. Миск1алрин художественный къет1енвилер.

Литературадин махар.

Межид Гъажиев. «Гъалиб хъайи кфил». Заридин «Гъалиб хъайи кфил» махуна къуьзуь чубан Юсифан къамат. киц1ин вафалувал. дагъвидивай

азадвални ватан къакъудиз кІан хъайи душманар негъ авун. махунин художественный къетІенвилер.

XVIII–XIX асиррин литературадай.

Къуьчхуьр Саид. «Чубарук», «Аквазвач заз». Заридин уьмуьрдикай ва эсеррикай куьруь малуматар. «Чубарук» шиирда тебиатдин шикилар. шиирдин къилин фикир. адан чІалан къетІенвилер: ранг ядай гафар ва рифмаяр. «Аквазвач заз» шиирда заридин къилел атай бедбахтвал къалурун. Ханарин зулумдиз акси фикирар. Эсердин художественный къетІенвилер

Мазали Али. «Ватан». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Ватан» шиирдай кирамдиз хайи хуьр рикІивай кІанзавайди акун. ватандихъ авай муьгъуьббат къалурзавай ранг ядай гафар. шиирдин къилин мана.

Етим Эмин. «Билбил», «ХупІ ярашугъ я!» Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Билбил» шиирдин тема. Билбилдин къамат ачухарзавай чІалан такъатар. эсердин къилин фикир. «ХупІ ярашугъ я!» Шиирда яшайишдин шикилар, вуч квез ярашугъ ятІа, тайинарун. шиирдин чІалан къешенгвал.

СтІал Сулейман. «Судуяр», «Итимвал хъсан я». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Судуяр» шиирда дуванбегрин къаних суфатар къалурун. Ранг ядай гафарин куьмекдалди абурун амалдарвал, фендигарвал ачухарун. Шиирдин чІал гуьрчегзавай такъатар. «Итимвал хъсан я» шиирдин къилин фикир ачухарун. С. Сулейманан эсеррин куьмекдалди алатай замана чи девирдив гекъигун.

Нуредин Шерифов: «Авани?» «ЭкъечІа!». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Авани?» ва «ЭкъечІа!» шиирра кесиб халкъдиз вичин азадвал патал женг чІугуниз эвер гун. Шииррин къурулуш ва чІалан такъатар абурун манадихъ галаз къун. шииррин къилин фикирар. С. Сулеймананни Н. Шерифован яратмишунрин мукъавал.

Ахцегъ Гъажи: «Рабочидин чар». «Рабочидин чар» шиирда виликдай бакудин рабочийрин агъур гъал. Шаирди Баку хътин еке шегъердиз «зиндан» ва «гъурбат» лугъун. шиирдин къилин фикир ва чІалан такъатар.

Дагъустандин литературадай. Дагъустандин халкъарин литературайрикай куъруъ малуматар. Абурун тІвар-ван авай векилар ва чІехи эсерар. Къилин темаяр ва къарагъарзавай месэлаяр.

Цадаса Гъамзат: «Филни цегв». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. «Филни цегв» басняда вичин къуватдихъ инанмиш филдин лавгъавал. гъвечІи цекврен викІегъвал, эсердин къилин фикир. «Вуж акъуллу ятІа, гъам гъалиб жеда», – мисалдин мана ачухарун.

Азиз Иминагъаев: «Фяледин уьмуьр», «Зулум куътягъ хъана». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар.

Вилик девирда фялейрин бахтсуз къисмет: агъур зегъмет, каш-мекъ, ихтиярсузвал. абур хузаинри, десятникри истисмар авун. Шаирди фялейриз азадвал патал женгиниз эвер гун. «Зулумар куътягъ хъана» шиирда инкъилабдикай хабар гун, фялеяр зулумдикай хкатунал шадвал авун. Эсеррин художественный такъатар ва къилин фикир.

XX-XXI асиррин литературадай.

Хуьруьг Тагъир: «Малла Иса». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. Куьгъне заманда кесибрин гъал, мавгъуматди халкъ вичин зунжурралди арушун. поэмада малла исадин къамат. малла исадинни кечмиш хъайи шерифан папан арада хъайи рахун ва поэмада адан метлеб. фекъидин къанихвилиз кесибри гайи жаваб. поэмадин эхиримжи бендерихъ авай метлеб.

Поэмадин къилин фикир, игитрин къаматар, художественный къетІенвилер.

Алибег Фетягъов. «Риза». заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. «Риза» гъикаяда етимдин къисмет. гъикаядин къилин къаматар. ЦІийи уьмуьр, цІийи къурулуш мягъкемарун патал женгиниз

экъечІнавай халкъдин баркаллу зегъмет, уьткъемвал ва ватанпересвал. Гъикая кхьинин тегъер ва чІалан къешенгвал.

Шагь-Эмир Мурадов. «Базар-дуъзуь», «Турфан». Заридин яратмишунрин рекъикай куьруь малуматар. «Базар-дуъзуь» ва «Турфан» шиирра хайи тебиатдин шикилар, жегъилри дагъдин кукІушар муьтІуьгъарун. шииррин къилин фикирар ва чІалан къетІенвилер.

Забит Ризванов. «Диде, кІвал ва чуьнгуьр», «самур». Заридин шиирра диде, хайи ватан кІан хьунин гъиссер. шииррин къилин фикирар, туькІуьр хьун ва чІалан такъатар.

Алирза Саидов. «Ашукъ яз хьурай». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. шиирдин мана ва ам туькІуьр хьунин тегъер. къилин фикир ва художественный къетІенвилер. Ватанпересвилин гъиссер къалурзавай такъатар. Шаирдин фикирар гъакъикъатдихъ галаз къун.

Жамидин. «Чинерар», «Лавгъа фере». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «чинерар» шиирдин мана-метлеб, чІалан такъатар ва къилин фикир. «Лавгъа фере» баснидин мана-метлеб.

Ханбиче Хаметова. «Ватан». Хайи ватандин шикилар ва агалкъунар, абур инсанриз кІан хьун. Шаирди вичин эсерда къалурзавай гъерекатар алай йикъан гъаларихъ галаз гекъигун.

Мердали Жалилов. «Фу». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Поэмада фу халкъдин девлет, суфрадин шагъ тирди тестикъарун. Фаз гьуьрметдай адетдин къиметлувал винизх хкажун. Поэмадин къилин мана, художественный къетІенвилер ва къешенг чІал.

Абдул Фетягъ. «Дурнайрин аваз». «Дурнайрин аваз» гъикаяда инсанрин ислягъ зегъмет. Дяведин йисар рикІел хкун. Мустафадин къамат. Гъикаядин къилин мана ва художественный къетІенвилер.

Седакъет Керимова. «Каруяр». Гъикаяда къушарин яшайиш, гъерекатар ва амалар. Гъикаядин къилин фикир. Гъикаядин чІал.

Арбен Къардаш. «Гуъзел Баде». Шиирда яшлу инсандиз гъурмет авун. Дагъларин хъсан адет хуън. Шиирдин чІал: дерин гъиссер къалурун патал ишлемишнавай такъатар. эсердин къилин фикир.

Дагъустандин литературадай. Дагъустандин халкъарин ХХ-ХХІ асиррин литературайрикай куъруъ малуматар. Бажарагълу векилар ва къилин эсерар.

Абумуслим Жафаров. «Лувар квай зиянкар». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. Повестда тебиатдин гуьрчег шикилар. Хайи тебиат къалурунин карда заридин чІалан устадвал. Ихтилатчидин гъунар. Тебиат кІан хъун виридан буржи тирди ачухарун. Гъикаядин къилин фикир ва художественный къетІенвилер.

Мегъамед-Султан Ягъяев. «Салават». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. Повестда тамуз фейи гадаяр, Расулни Мурад, сурун къванерал дуьшуьш хъун. Абдурагъман бубади партизанрин дестедин жегъил разведчик салават рикІел хкун. Салаватан къилихар, гъерекатар ва къамат ачухарун. повестдин чІал ва къилин фикир.

Юсуп Хаппалаев. «Самурдин къерехрив». Дагъустан ва Азербайджан, абур СССР-дик квай стха республикаяр тирла, алакъяр тайинарун. Шиирдин чІал ва къилин фикир тайинарун.

Литературадин теория

Литературадин мах. Къиса. Миф. Къаравилияр. Гекъигунар. МискІал. Эпитет. Олицетворение. Лирика. Метафора. Басня. Композиция. Метафора. Повесть. Сюжет ва композиция.

Аялри хуралай чирна кІанзавай эсерар:

Саид Къ. «Чубарук».

Али М. «Ватан».

Эмин Е. «Билбил».

Сулейман С. «Судуяр».

Ризванов З. «Самур».

А. Фетягъ. «Дурнайрин аваз» (аялри хкягъай са чӀук).

Аялри классдилай къеце кӀелна кӀанзавай эсерар ва ктабар:

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

Лезги халкъдин мисалар ва мискӀалар.

Хъана къван, хъанач къван...

Гъажиев М. «Дагълара».

Гъуьсейнов И. «Шиирар».

Етим Эмин. «Хкягъай эсерар».

Жамидин. «Са кӀус хъвер».

А. Къардаш. «Пешапа».

Лезги Нямет. «Шиирар».

Межидов Къ. «Дагъларин аялар».

Межидов А. «Шиирар».

Меликмамедов М. «Шиирар».

Мурадов Ш-Э. «Дустар я чун вири».

Нагъиев Ф. Шиирар.

Ризванов З. Шиирар.

СтӀал Сулейман. Экуьнин гъед.

Хуьруьг Тагъир. Хкягъай эсерар.

Шабатов Ш. Шиирар.

Шихвердиев М. Экуьнин ярар.

Абу-Бакар А. Гъикаяяр ва повестар.

Дадашев М. Шиирар.

Гъамзатов Р. Шиирар ва поэмаяр.

Хаппалаев Ю. Шиирар ва поэмаяр.

Ягъяев М-С. Гъикаяяр ва повестар.

Аялри алава яз кӀелна кӀанзавай эсерар:

Махар: «Къаридиз куьмек гайи къушар», «Тапан кьин къур жанавур».

Малик Гъажиев. «Пачагъ хъайи лам».
«Квасади кутур цикIен».
Зегъметдикай мисалар.
Тебиатдикай мискIалар.
Шагъабудин Шабатов. «Зул».
Гъажифенди Ильясов. «Кепекдик квачир ихтилат».
Къ.Саид. «Лянет».
Чепиви Навруз. «Бязибуруз килигна зун».
Абдулагъа Ашурагъаев. «Игитдин къамат».
М.Али. «Жегъилриз тавакъу».
Е. Эмин. «Тумакъ яц», «Къах тIуър кац», «КIекрез».
Шихнесир Къафланов. «Уьмуърдал вун ашукъ ятIа».
С.Сулейман. «Фекъбияр», «Девлетлуяр, чиновникар».
Насруллагъ Нури. «Играми шаир Сулейманаз».
Н.Шерифов. «Азадвал».
Гуъзеля Гъасанова. «Чи тIвар вине къан, лезгияр!»
ЦI.Гъамзат. «Маймунни харат устIар», «Меци къилел бала гъида».
Мегъамед-Эфенди Османов. «Къумукърин адет».
Х.Тагъир. «Ахцегъар», «Багълара».
Айна Шалбузова. «Дидеди – хциз».
А.Фатахов. «Зулун йиф».
Абдурагъман Межидов. Цумурар.
Абидин Камилов. «Зулун шикилар».
Ш.-Э.Мурадов. «Азиз Сулейман».
Саидмет Самури. «Дагълар».
Гъажибала Къазиев. «Къуруш».
З.Ризванов. «Паласа», «Гатфар».
Седакъет Керимова. «Цуьквер».
Эйваз Гуьлалиев. «Ша Чархидал».
А.Саидов. «Дагъви я зун».

Лга Энвер. «Хва я уьткем!»

Мегьамед Агъа. «Медалар алай кицI», «ШапIа».

Къ.Рамазанов. «Баркаван Самур», «Зи манияр».

А.Межидов. «Багъа я», «Гъевес».

Къасум Фаталиев. Зарафатдин шиирар.

Исмихан Къадимов. «Тебатдин сегъне».

Нурудин Насруллаев. Зарафатдин къисаяр.

Х.Хаметова. «Стхадиз кагъаз».

Назир Мирзоев. «Къьизилдин хтар» *(новестдай чIук)*.

Омар Гъуьсейнов. «Ватан».

Ибрагъим Гъуьсейнов. «Лезгистанда мелер ава».

М.Жалилов. «Зи чил», «Авач гъунар, чIехи жафа галачиз».

Айнар Султанова. «Зун лезги я!»

М.Алимов. «Куьв гекъигин?»

Мукаил Агъмедов. «Хайи хуьр».

Эльмира Севзиханова. «Дидедин мани», «Рагъ».

А.Фетягъ. «Зи лезги чIал».

Замир Мегьамедов. «РикIе туна, хуьда за вун, лезги чIал».

Тажидин Агъмедханов. «Ачкар», «Жейран».

Назир Гуьлметов. «Дагъ далу я лезгидин».

А.Къардаш. «Диде», «ЧIехи бубадин сес».

Фейзудин Нагъиев. «Пуд мани».

Гуьлжагъан Мисриханова. «Ватандин хва».

Ражадуллагъ Салманов. «Савадлу хъухъ, инсанар!»

Анварбег Култаев. «Хайи чилин нефес», «Дустар», «Гъетер».

Муса Мегьамедов. «Тапус».

Юсуф Хаппалаев. «Самурдин къерехрив».

6 – КЛАСС

Халкъдин мецин эсерар.

Манияр. Лезги халкъдин адетрихъ, майишатдихъ галаз алакъалу манияр: лайлаяр, бендер, ясдин манияр, лирикадин манияр. Къагъриманвилин манияр. «Бахтавар» ва «Надир шагъ кукІваруникай» манийра халкъдин къагъриман рухвайрин къаматар. Къагъриманвилин манийрин къилин фикирар ва художественный къетІенвилер. XX асирдин манияр. Советрин девирдин манияр. Къазимегъамед Агъасиевакай ва Мукътадир Айдунбековакай манияр. Абурун къилин фикирар.

Махар. «Гъуьлуьн шив», «Акьуллу данарбан» махарин мана, иштиракзавай ксар ва абурун къилихарни гъерекатар. Махара халкъдин хъсан хесетар ва зегъмет чІугунал рикІ хъун. Дамах гвачирвилин, акьуллувилин, къуватлувилин, гъахъ гвайвилин, хъсанвилин тариф авун ва пехилвал, темягъкарвал негъ авун. Гъахълувал гъахъсузвилел, жумартвал мискъивилел, акьуллувал ахмакъвилел, ватанпресвал хаинвилел гъалиб жедайдахъ халкъдин инанмишвал. Махара акьуллу, фагъумлу инсанар гъалиб хъун. Махарин чІалан гуьзелвал: эпитетар ва гекъигунар гзаф ишлемишун.

Литературадин махар.

Х.Тагъир. «Балашан зиянкар кац». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Махунин мана, къиле физвай вакъияр. Эсер халкъдин мецин яратмишунриз мукъва хъун. Угъривал негъ авун. Эсер шиирралди кхьин. ЧІалан гуьрчегвал. Къилин фикир.

XVIII-XIX асиррин литература.

Къуьчхуьр Саид. «Душман ханариз». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар. Кесиб халкъдиз гужарзавай ханариз шаир ачухдиз акси экъечІун. Халкъдин душман са хан ваъ, вири ханар, беглер, девлетлуяр тирди тестикъарун. «Душман ханариз» шиирдин къилин фикир. Шиирдин туйкъуьр хъунухъ, ранг ядай гафар ишлемишун. Къуьчхуьр Саидан шаирвилин устадвал.

Етим Эмин. «Дуьнядиз», «Дуьня гъей!». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Дуьнядиз» шиирда шаир яшамиш хъайи вахтунин шикалар

(къайдаяр, адетар, социальный зидвилер ва женг) къалурун. Шиирдин къилин, фикир туклуър хьун, чIалан къешенгвал. «Дуьнья гьей» шиирда вилик кIелай эсердин тема, гьиссер тикрар хьун. Шаир девирдин адетриз акси хьун.

Миграгъ Мардали. «Етимдикай», «Шалбуз дагъдиз». «Етимдиз» шиирда къалурнавай гьалар гьакъикъатдихъ галаз къун. Шиирдин къилин фикир ва художественный къетIенвилер. «Шалбуз дагъ» шиирда социальный фикирар: шаир дагъдин секинвилел рази тахьун.

Кесиб Абдулагъ. «Чир хъанайтIа кIелун-кхьин». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Чир хъанайтIа кIелин-кхьин» шиирдин тема, художественный къетIенвилер ва къилин фикир. Ранг ядай гафар ишлемишун. Кесиб Абдулагъан эсерар халкъдин чIалариз мукьва хьун.

СтIал Саяд. «Кавхадиз». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Кавхадиз» шиирдин чIалаз фикир гун. Дишегълидин къаматдикай сочинение кхьин. Шиир хуралай чирун.

Дагъустандин литература:

Умаран Батирай. «Къаварални кимерал...» Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Шаирди вичин девирдин къайдаяр негъ авун. Девлетлуйри шаир жерме авун. Шаирдин мурад халкъдиз манияр лугъун, абуруз гьакъикъат къалурун тирди ачухарун. «Уьмуьрдикай манийра» гьакъикъат дуьздаказ къалурун. Лежбердин къайгъуяр, девирдин зидвилер, инсанрин арада авай барабарсузвал акун. У. Батираян шииратдин къетIенвилер.

Йирчи Къазакъ. «Итим...», «Сибирдай кагъаз». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Итим гьихътинди хъана кIанда» шиирда вафалувилин, виКегъвилин, гьахъ кардин тариф авун. Намуслу хьуниз эверун. «Сибирдай чар» шиирдай шаирдин уьмуьр акун. Шиирдин къилин фикир ва художественный къетIенвилер. Й. Къазакъан шииратдин къетIенвилер ва метлеб.

СтIал Сулейман. «Жувакай ихтилат». Зариди авур ихтилатдай адан уьмуьр акун. «Дидедиз» шиирда хвавилин гьиссер, абур кьалурзавай чIалан такьатар. Шиирдин кьилин фикир. «Велледиз» шиир насигьатдин эсер тирди ачухарун, аялриз тербия гунин карда адан метлеб. С.Сулейманан шииррин художественный кьетIенвилер ва кьиметлувал.

А.Муталибов. «Ватан». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Шаирдиз хайи ватан кIан хьун. Ватандиз вафалувал чIалан такьатрин куьмекдалди кьалурун.

Кьияс Межидов. «Ватан». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Пьесада лезги жегьил чубандинни урус рушан кьаматар. КтIай адетрал хьуьруьн. Жегьилар чпин мурадлив агакьун. Пьесадин кьилин фикир.

Мурадхан Шихвердиев. «Рагь кьаршиламишзава». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Рагь кьаршиламишзава» повестдин тема, композиция ва кьилин кьаматар. Вакьифан уьмуьр ва кьамат: гележегдикай умуд хкат тавун. Повестдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер.

Байрам Салимов. «Лацу кьван». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Риваятдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер веревирд авун.

Абдулбари Магьмудов. «Стхаяр». Заирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Стхаяр» гьикаяда мехьерин адатар ва инсанрин кьаматар. Гьикаядин кьилин фикир ва кьурулуш.

Алирза Саидов. «Дагьви я зун». Заирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Дагьвидиз хас лишанар жагьурун. Эсеррин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер тайинарун.

Жамидин. «Шурва», «Масадаз атГай фур» шиирда кьве чин алай инсанар русвагъ авун, авамвилел хьуьруьн. «Масадаз атГай фур» шиирдин кьилин фикир – масадаз писвал тавуниз эвер гун. Жамидинан эсеррин художественный кьетГенвилер.

Ибрагьим Гьуьсейнов. «РикІин кІусар» шиирда инсанрал, ватандал ашукъ шаирдин фикирар ва гьиссер. Эсердин художественный кьетГенвилер.

Азиз Алем. «Дагъда марф», «Жанлу хазина». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. А.Алеман тГебиатдин шиирар («Дагъда марф», «Жанлу хазина» ва мсб). Абурун мана-метлеб, кьурулуш ва чІалан кьетГенвилер. Заридин л ирикадин художественный кьетГенвилер: везин, ритм, рифмаяр.

Муьзеффер Меликмамедов. «Зи бахтуниз акъатай чІал», «Зи чил я ам». Шиирра дидедин чІал ва хайи чил кІан хьунин гужлу гьиссер. Шииррин чІалан кьетГенвилер, абурун куьмекдалди эсердин кьилин мана ачухарун.

Пакизат Фатуллаева. «Бубу», «Цуьк». Заридин «Цуьк», «Бубу» шиирра тГебиатдин шикилар ва шаирдин хуш майилар. Шииррин чІалан такъатар: эпитетар ва гекъигунар.

Фейзудин Нагъиев. «Зи чІал». «Зи чІал» шиирда дидедин чІалал дамах авун, адан михьивал хуьниз эвер гун. Шиирдин кьилин фикир ва чІалан такъатар.

Седакьет Керимова. «Лезги руьгъ». Шиирдин тема ва кьилин фикир тайинарун. Шиир туькІуьр хьуникай веревирд авун.

Дагъустандин литература.

Эфенди Къапиев. «Интуристдихъ галаз рахунар», «Дагъда юргъ». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Интуристдихъ галаз рахунар» эсердин бинеда гьакъикъатда хьайи агъвалат эцигун. Сулейманан къамат. Ада вич вири уьлкведин шаир хьунал дамахун. Эсерда халкъарин дуствал ва ватанпересвилин гьиссер. Эсердин кьилин фикир.

Сардар Абил. «Марф». Шиирдик квай зарафатдин фикирар кьалурун.

Шиир Э.Къапиеван гьикаядив гекъигун, лазим тир кьейдер клелун. Тебиатдикай мисалар гъун, абур суьгьбетда ишлемишун.

Расул Гьамзатов. «Лезгияр», «Дурнаяр». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар. «Лезгияр» шиирда дагъустанвийринни гуржийрин арада дуствал, гьуьрмет, муьгьуьббат авайди ачухарун. Шиирдин кьилин фикир ва художественный такьатар. «Дурнаяр» шиирда инсанпересвилин гьиссер. Эсердин художественный кьетIенвилер. Ам манидиз элкьуьн.

Муса Мегьамедов. «Тапус». Гьикаядин кьилин фикир тайинарун, ам жуван гафаралди лугъун. Гьикаядин чIалан такьатриз фикир гун, ранг ядай гафар къалурун.

Мегьамед Атабаев. «Зи асир». Шаирдин яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Зи асир» шиирда авторди вичин девирдикай ийизвай фикирар.

Юсуф Базутаев. «Маса жуьре марф», «Тарар». Шаирдин яратмишунрикай куьруь малуматар.

Шиирра тебиатдин шикилар. Шииррин художественный кьетIенвилер ва кьилин фикирар.

Литературадин теория

Махарин чIал. Ритм ва рифма. Лирика. Гипербола. Ярж. Диалог. Монолог. Пьеса. Драма. Комедия. Пейзаж. Тарихдин эсер.

Аялри хуралай чирна кланзавай эсерар:

Емин Э. «Дуьньядиз».

Миграгъ М. «Шалбуз дагъ».

СтIал С. «Веледдиз».

Гьамзатов Р. «Лезгияр».

Гьажиев М. «Къарагуьз».

Меликмамедов М. «Зи чил я ам».

Муталибов А. «Ватан».

Нагъиев Ф. «Зи чІал».

Аялри классдилай къеце кІелна кІанзавай эсерар ва ктабар:

Квасадин аламатар.

Къагъриманвилини манияр.

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

Абдул Фетягъ. Гъикаяяр.

Алибегова Б. Шиирар.

Алпан М. Гъикаяяр.

Гъуьсейнов И. Шиирар.

Магъмудов А. Цуькверин кІунчІ.

Межидов Къ. КІвачерик лувар квай Алуш.

Меликмамедов М. Гележег.

Мурадов Ш.-Э. Шалбуз дагъдин шагъвар.

Рашидов А. Шиирар.

Саидов А. Зи экуь гъед.

Салимов Б. Мани хуьруьз хтана.

СтІал Сулейман. Хкягъай эсерар.

Шайдаев Я. Гъикаяяр ва повестар.

Шерифов Н. Чигедин стІал.

Шерифов И. Шиирар.

Абуков К. Гъикаяяр ва повестар.

Аминов М.-З. Шиирар ва поэмаяр.

Багандов Г. Шиирар ва поэмаяр.

Бахшиев Ф. Повестар.

Расулов А. Гъикаяяр ва повестар.

Шагъмарданов Ш. Шиир ва гъикаяяр.

Аялри алава яз кІелна кІанзавай эсерар:

«Авчи Пирим».

Сажидин. «Дидедин члалаз вафалувал».

Минаят Муталибова. «Кис, гъуьлуьн лепе...»

Х.Тагъир. «Жанавурдикайни чакъалдикай хкет».

Имам Асланов. «Дагъдин чешме».

Къ. Саид. «Тавурай».

Етим Эмин. «Яру, цару гуьллую чит», «Стхаяр».

Кириви Къадир. «Ширин дуьнья – туькбуьл дуьнья».

Миграгъ Мардали. «Миграгъиз хтайла лагъай чIал», «Жуван пеше».

С.Сулейман. «Веледдиз», «Рушариз».

Н.Шерифов. «Садвал».

Мемей Эфендиев. «Рагъ».

Алибег Фетягъов. «Дагъидин руш».

А. Муталибов. «Багъаханум», «Хуьруьн булах».

Балакъардаш Султанов. «Пионер», «Батрак Агъмедан къиникъ».

Мукаил Агъмедов. «Ина, хайи маканда».

Къ. Межидов. «Лекърен капаш».

Имам Асланов. «Лезги чIал».

Гъемдуллагъ Бабаев. «Фурс гвай бег».

Бикеханум Алибегова. «Цуькверин багъ».

Межид Гъажиев. «Къарагуьз».

Абдулагъа Ашурагъаев. «Хъфизва зун КIелетдал».

Ш.Къафланов. «Мукъаят хъухъ, инсанар!»

Байрам Салимов. «Лацу къван».

Якъуб Яралиев. «Ругъва яц».

Абдурагъман Межидов. «Музыка».

А. Магъмудов. «Къуьзуь кас», «Булахдал».

Иззет Шерифов. Ватандикай шиирар.

Алирза Саидов. «Дагъви я зун».

Жамидин. «Куьмекдиз ша, гъерекат».

Ханбиче Хаметова. «Верхи тар».

И.Гьуьсейнов. «Алкьвадрин дереда», «Зи уьлкве», «Лезгистанда мелер ава».

Буба Гьажикьулиев. «Мариядин тар», «Дагьда сел».

Ш.Исаев. «Бубадин кIвал».

Зуьгьре Акимова. «Уьмуьрдин музыка».

А.Алем. «Билбил», «Хиросима».

Зульфикьар Кьафланов. «ЧкIанвай хтар».

М.Алпан. «Лезги чIал».

Тажидин Агьмедханов. «Булах», «Ачкар».

Ахцегь Алмас. «Лезгистан».

М. Меликмамедов. «Вуч хьсан я!», «Гьай тагайтIа ватанд ванциз».

Абдул Фетягь. «Лезги кьилих».

Эрзиманов Медет. «РикI».

П.Фатуллаева. «Марф».

Абдул Фетягь. «Лезги кьилих».

Рачаб Хибиев. «Зун дагь я».

Ф.Нагьиев. «Мидаимвал», «Агь».

Седакьет Керимова. «Лезги руьгь».

Загьидин Гьасанов. «Дурнайрин мани», «Салигьан гьалатI».

Гь. Ибрагьимова. «Гьажи Давуд».

Заира Аминова. «Зулун йикьар».

Р. Гьамзатов. «Маша», «Дуствиликай кьиса», «Хуьруьг Тагьиракай гаф».

Муса Мегьамедов. «Тапус».

М. Атабаев. «Фурма».

Анвар Аджиев. «Дагьдин кард».

Ю. Базутаев. «Диде», «Тарар».

Шагьвелед

Шагьмарданов. «Йиф», «Яргьирушав суьгьбет».

7 – КЛАСС

Халкъдин мецин эсерар: къиса «Къванцин гада», эпос «Шарвили». Къисада иштиракзавай инсанрин къилихарни гьерекатар. Къеце патан чапхунчийрин зулумкарвал. Къисада чубан гададин къастунал клевивал, адаз ватан кІан хьун. Чубан гададин къагъриманвал. «Шарвили» – лезги халкъдин тарихдикай суьгьбетзавай зурба эсер. Шарвили – лезги халкъдин рикІ алай игит. Шарвиледи вичин халкъ иранлуйриз харж гуникай азад авун. Гияр шегьер азад авун. Шарвилидин веси.

Литературадин махар. З.Эфендиев. «Чуьхвер Магьсуб. Махунин мана, туйкІуьр хьун ва къилин игитар. Магьсубан къамат: амалар, хесетар ва акьуллувал. Махунин къилин фикир ва художественный къетІенвилер. Ам халкъдин махариз мукьва хьун.

А.Ражабов. «Къаних вил». Махунин мана ва къилин фикир. «Къаних вил» халкъдин махариз мукьва хьун, абурун арада авай тафават. Махунин чІалан къетІенвилер.

Фейруз Беделов. «Бахтунал дуьшуьш хъайи лезги». Заридин уьмуьрдикай куьруь малуматар. «Бахтунал дуьшуьш хъайи лезги» кирамди, зарафат квай мах хъиз, туйкІуьрун. Ада кІелзавайдаз авам тахьуниз, викІегь хьуниз эверун. Къисадин чІал ачухарун.

ХУШ-ХІХ асиррин литература.

Къ.Саид. «Зи чарх къулухъ элкьвена». Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Зи чарх къулухъ элкьвена» – зулумкар Сурхай хандиз акси эсер. Адай зари Аллагьдилаь нарази тирди акун. Шиирдин чІал, куьгьне хъанвай гафар ва абурун мана. Шиирдин къилин фикир.

Лезги Агьмед. «Я залум хан». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Я залум хан» – Къ.Саидан вилер акьудай хандиз акси теснифнавай чІал. Лезги Агьмеда шаирдин терев хуьн. Къ. Саданни Л. Агьмедан дуствилини алакьаяр. Шиирдин къилин фикир ва художественный къетІенвилер.

Ахцегъ Мирзе Али. «ГьикӀин?». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Шиирдин мана, чӀал ва художественный кьетӀенвилер. Кьилин фикир.

Миграгъ Сфи-эфенди. «Яйнахар», «Буюр, зи дуст Мирзе Али». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь мавлуматар. Шиирда Цуькверин сувариз дагъдин хуьруьн гьерекатар, инсанрин гугьуьлар ва тӀебиатдин шикилар. Шиир туькӀуьр хьанвай кьайда ва адан чӀал.

Етим Эмин. «Гьарай, эллер!», «Дустариз». Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малумаатар. «Гьарай, эллер!» шиирда кирамди дуьньядиз гузвай кьимет. Е. Эмин дуьньядин гьи крарал рази туштӀа, ачухарун. Шиирда диндин векилар беябурун. «Дустариз» шиирда шаирдин тӀалабунар.

Шииррин кьилин фикир ва художественный кьетӀенвилер: ранг ядай гафар, гекьигунар, рифма ва ритм.

Алкьвадар Гьасан. «Куьгьне ханлар, беглер квадрин, элягьин...». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.

Шиирда ханариз, беглериз акси фикирар, шаирди абур квада-руниз эвер гун. Шиир гьакьикьатдиз мукьва хьун.

Дагьустандин литература.

С.Кьурбан. «Шиирарни куьрпеяр». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Шиирда шаирди вичин эсерарни куьрпе балаяр сад-садав гекьигун. Шиирдин художественный такьатар ва кьетӀенвилер. Кьилин фикир.

М.-Э. Османов. «Жумартвал ва намус». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Шиирда инсандин жумарт ва намус хьтин багьа лишанрикай веревирдер.

XX асирдин литературадай.

С.Сулейман. «Тербия», «Бязи ахмакь». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Тербия» ва «Бязи ахмакь» шиирра

инсанриз насигъатар гун. Халкъдин адетар вилив хуьниз айгъам авун. Шииррин къилин фикирар ва художественный къетленвилер.

Н.Шерифов. «Самур», «Яру Аскер». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Самур» шиирда вацлун къамат. Эсердай совет девирдин шикилар акун. «Яру Аскер» шиирдик квай ватанпересвилин гьиссер. Эсердин къилин фикир. Эсеррин туьклуьр хун ва члалан такъатар.

Мемей Эфендиев. «Комсомолар». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Комсомолар» шиирда Совет девирдин жегьилрин уьмуьр ва гьерекатар. Шиирдин туьклуьр хун ва члал.

А.Фетягъов. «Зарбач Гъасан». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Зарбачи Гъасан» поэмада карханаяр цийи машинралди тадаракламишунин, рабочий класдин жергеяр колхозчийрин гьисабдай гегьенш хунин месэляяр. Поэмада сад лагъай пятилеткадин йисара жегьил фяле Гъасанан яратмишунин кваллах. Рабочийрин дуствилин хизандин уьмуьр. Ада Гъасаназ авур таьсир. Эсерда тебиатдин гуьзел шикилар. «Огни» заводдин акунар. Поэмадин къилин фикир ва члалан гуьрчегвал. «Зарбачи Гъасан» лезги ва Дагъустандин шииратда рабочий класдикай теснифнавай сад лагъай члехи эсер-поэма хун.

Ш.-Э.Мурадов. «Ватан». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Сад лагъай шиирда ватандин алаатай ва алай девиррин шикилар: кандуда гъуьр авачир, тандал партал алачир, амма суфра ачух я, чилер мублагъ я. Миллетрин дуствилин, стхавилин хизанда. Шиирдин художественный такъатар. Къвед лагъай шиирда лирический игитдиз аквазвай шикилар, ада халкъдин адет хвена, «Квез къуват хурай!» гафар тикрарун. «Ватан» ва «Къуват хурай!» шииррин мукъваввал.

Стлал Мислимат. «Лезгидин тлал». Заридин уьмуьрдикай ва ярамишунрикай куьруь малуматар. Халкъдин месэлайри заридиз секинвал тагун. «Лезгидин тлал» шиир алай девирдин гьаларихъ галаз къун. Члалан къетленвал.

Шихнесир Къафланов. «Хайи чил». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Хайи чил» эсердин тема – кIвале, хуьре, уьлкведа гьурмет-хатур хьунин чарасузвал. Ихьтин фикирар заридин эсерра давамар хьун. «Хайи чил» шиирдин кьилин фикир – вири уьлкве, хайи чил хьиз, кIан хьун. Ш.Къафланован шииррин художественный кьетIенвилер ва чIалан устадвал. Адан эсерар, композиторри гъаваяр туькIуьрна, манийриз элкьуьн.

Чепер Касбуба. «Яйлахда». «Гуьзел гатфар». Заридин шиирра тебиатдин ва зегьметдин шикилар. Эсеррин кьилин фикир ва метлеб. Шииррин художественный кьетIенвилер.

Межид Гъажиев. «Са булахдай яд хъвайибур». «Са булахдай яд хъвайибур» повестда Ватандин Чехи дяведин йисар къалурун. Фронтдин далу пата рабочий классдин дурумлу зегьмет, адаз гележегдин фялейри, ФЗО-да кIелзавай жегьилри, куьмек гун. Заводди цIай кьун, ам хкадарунин карда аялрин игитвал. Повестдин тема ва месэлаяр. Кьилин къаматар: Мамед, прораб Петрович ва мсб. Повестдин кьилин мана, композиция ва художественный кьетIенвилер.

Якъуб Яралиев. «Агалай сандух». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Агалай сандух» гьикаяда халкъдин уьмуьрдин шикилар. Аминатан, Рустаман ва Эминан къаматар.

Гьикаядин кьилин фикир, композиция ва чIалан такьатар.

Назир Мирзоев. «Цацар алай цуьк». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Цацаралай цуьк» повестдин тема ва кьилин месэла. «Авай са руш» ч1укуна Гьамидадин кьамат. Ч1алан кьет1енвилер.

Буба Гьажикьулиев. «Заз эвера». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Повестда гьакьисагь зегьмет кьалурун. Эсерда кирамди эцигнавай месэлаяр. Повестдин художественный кьет1енвилер.

Жамидин. «Арада зат1 аваз хьуй», «Мугьман к1валин абур я». Шииррин мана-метлеб. Кирамди зарафатдин ва ягьанадин яшайишда дуьшуьш жезвай ч1уру адетар, кьилихар ва дуьшуьшар кьалурун ва абурал хьуьруьн.

Казим Казимов. «Девирдин кьван». Заридин уьмуьрдикай, а яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Девирдин кьван» повестдай Дагьустанда Окябрдин инкьилабдин ва граждан дяведин йисар акун. Эсердин игитрин кьаматар ва кьисметар кьалурун. «Девирдин кьван» ибардин мана-метлеб ачухарун.

Кичибег Мусаев. «Зи халкь», «Кьуьзуьлгуьлрин дередин руш». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар. «Зи халкь» шиирда лезги халкьдин кьамат. «Кьизилгуьлрин дередин руш» шиирда т1ебиатдин шикилар ва лирикадин игитдин гьиссер.

Расим Гьажиев. «Диде ва дагьлар». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Диде ва дагьлар» повестд Ватандин Ч1ехи дяведин йисара етим аялрин четин гьалар кьалурун. Повестдин кьилин игитрин, дидединни гададин, кьаматар. Эсердин кьилин фикир, композиция ва ч1ал.

Абдуселим Исмаилов. «Кьулан вац1». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Кьулан вац1» шиирда Самур вац1ун

шикилар виликдай ва гила. Шиирдин килин тема – кве чкадал пайнавай лезги халкдин кismet. Шиирдин художественный кетленвилер.

Зульфикъар Къафланов. «Хуьруьн нуьк1», «3и рагарни, зи дагъларни...». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Хуьруьн нуьк1» шиирда хайи ватан к1ан хьунин гужлу гьиссер. Шиир манидин жуьреда кхьин: адан везин, художественный такъатар ва килин фикир. «3и рагарни, зи дагъларни...» шиирдик веревирдилимдин фикирар.

Абуталиб Гъафуров. «3и уьмуьр». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «3и уьмуьр» эсерда шаирдин уьмуьрдин шикилар, аялрин кесиб ва гишин яшайиш. Абурун диде-бубайри пачагъдин Россияда лук1виле к1валахун. Инкъилабдилай гуьгъуьниз шаирдин уьмуьр дегиш хьун. «3и уьмуьр» эсердин художественный такъатар ва килин фикир.

Мегъамед Хуршилов. «Сулак - шагъид». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Сулак шагъид я» романдин мана, композиция ва сюжет. «Муькъвел алай чукуьл» киле къаравулди авур суьгъбет. Классрин арада авай зидвилер артух хьунин себеб. Девлетлуйри инсафсузвилелди кесибар истисмар авун. Сулак вац1ал къизгъин ягъунар киле фин. Инкъилабчи Омаран къамат. Адан таъсирдик кесибрин классовый кват1унар хцн хьун. Абурун девлетлуйрин аксина сифте женгиниз къарагъун.

Романдин къаматар, художественный такъатар ва килин фикир.

Багдадин Митаров. «Дустариз хабар це». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Шиирда чи гуьзел Ватан фашистрин чапхунчийрикай хуьзвай кьегъалрин къаматар. Чун гъалиб жедайдахь шаирдин инанмишвал. Шиирдин килин фикир ва ч1алан такъатар.

Литературадин теория

Къиса. Миф. Эпос. Инверсия. Къушма. Къасыда. Гъезел. Лирика ва драма.

Аялри хуралай чирна кІанзавай эсерар:

«Шарвили» (аялри хкягъай са чІук).

Къуьчхуър С. «Зи чарх къулухъ элкъвена».

Лезги Агъмед. «Я залум хан».

Етим Э. «Гъарай, эллер!»

СтІал Саяд. «Кавхадиз».

СтІал Сулейман. «Тербия».

Мурадов Ш.-Э. «Ватан».

Гъажиев М. «Са булахдай яд хъвайибур» (повестдай аялри хкягъай са чІук).

Шабатов Ш. «Илиф Макъаз!» (поэмадай са чІук программадилаи алава яз).

Аялри классдилаи къеце кІелна кІанзавай эсерар ва ктабар:

Къагъриманвилини манияр.

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

«Шарвили» эпос.

Гъажиев М. Гъикаяяр ва повестар.

Агъмедханов Т. Шиирар ва поэмаяр.

Гъаким Къ. «Свас».

Гъуьсейнов И. «Девлет».

Жамидин. «Регъуь хъайи спелар».

Исмаилов Абд. Шиирар ва поэмаяр.

Исмаилов Агъ. Шиирар.

Къафланов Ш. Шиирар.

Мирзоев Н. Повестар.

Мурадалиев Ж. Шиирар.

Муталибов А. «РикІин гафар».

Рамазанов Къ. Шиирар.

Рашидов А. Шиирар.

Саидгъасанов С. «Вун накъ вучиз атаначир?»

СтIал Мислимаат. Шиирар.

Фатахов А. Хкягъай эсерар.

Хуьруьг Тагъир. «Пакаман хийир, жегъилар!»

Шихвердиев М. «Берекат».

Шихнабиев Н. «Куьредин билбил».

Авшалумов Х. Гъикааяр.

Аминов М. Шиирар ва поэмаяр.

Аткъай. Шиирар ва поэмаяр.

Дагъустандин поэзиядин антология.

Кадрия. Шиирар.

Цадаса Гъ. Шиирар ва баснияр.

Шагъмардаиов Ш. Шиирар.

Аялри алава яз кIелна кIанзавай эсерар ва ктабар:

Сажидин. «Риваятар».

Фейруз Беделов. «Миф» (романдин чIукар).

Дагъустандин халкъарин къагъриманвилидин манияр: «Парту Патима»,
«Надир шагъ кукIварун» ва «Хочбаракай мани».

Омар Гъуьсейинов. «Шарвилидин невеяр».

Рамазан Велибегов. «Халкъдлин игит Шарвили».

Хазран Къасумов. «Гъар са лезги Шарвили я».

Римма Гъажимурадова. «Шарвили».

Рамазан Каитов. «Зулун шикилар».

Къ.Саид. «Эй, залум цIай».

Мерд Али. «Виш йисар физ...»

Абдуселим Исмаилов. «Саидав рахун».

М.Али. «Темпел лукIраз меслятар ийир кас».

М.Сфи-эфенди. «Буюр, зи дуст Мирзе Али».

А.Гъасан. «Дустуниз мехъер мубарак».

Е.Эмин. «Тварун стхадиз».

Азиз Алем. «КъетІен заман».

Абдурагъман Межидов. «Етим Эминаз».

С.Саяд. «Садакайни чара хъанач», «Дуън я тирвал гъарайна за».

Ася Абасова. «СтІал Саядакай».

С.Къурбан. «Зи кІаниди, югъугъ вун».

А.Аджиєв. Дуствиликай шиирар.

С.Сулейман. «Дагъустан».

Хуъруьг Лукъман. «Гомер чи хуъре».

Рамазан Дадашев. «Лезги газет».

Н.Шерифов. «Лежбердиз».

С.Мусайиб. «Ватан хуъз гъазур я чун».

СтІал Мусайиб. «Ватан хуъз гъазур я чун».

Гъаким Къурбан. «Асландин рикІ авай инсан» повестдай чІукар.

Ш.-Э.Мурадов. «Зи шадвал», «Экуън ярар».

Мурадхан Шихвердиев. «Экв яргъай аквада» повестдай чІук.

С.Мислимат. «Шехъзава тар».

Саират. Рубайияр.

Ч. Касбуба. «Векъе», «Дагъдин яцар» «Чир жеда квезни».

Бикеханум Алибегова. «Зи булах».

Ш.Къафланов. «Акъудиз чир азаррай», «Тек тар».

Садикъ Гъажиев. «Ватандин хва» (*поэма*).

Малик Гъажиев. «Зи Къуруш», «Лезгистан».

Я.Яралиев. «НуькІрен булах».

Б. Гъажикъулиев. «Гъетер».

К. Мусаев. «КІанда заз куън, инсанар!»

Пакизат Фатуллаева. «Уъзуьмчи руш», «Дидедиз».

Рамазан Велибегов. «Гъалибвилин парк».

З.Къафланов. «Сефил гатфар».

Майрудин Бабаханов. «Гъетери табдач».

Азиз Мирзебегов. «Гарун мани».

С.Абил. «Гъетерин нур».

Саират. Рубаияр.

Агъалар Исмаилов. «Рагъулвал».

Къазимегъамед ГъалбацѸов. Гъикаяар.

МутѸалиб Митаров. «ЧѸехи стха».

8 – КЛАСС

Хайи литературадин тарихдин курс. VIII классда хайи литературадин тарихдин курс чириз эгечѸава.

Халкъдин мецин эсерар ва литература. Литература ва тарих Литература ва илим. Милли литература вилик фейи рекъер-хуълер ва девирар.

Хайи литературадин сифте къилер. Лезги халкъдин мифология ва динар. Мецин эсерар ва литература.

Меденият ва эдебият вилик финикай малуматар. Алпани-станда кѸелкхъин ва литература. Давдакъан яратмишунар. Тебии илимар гегъенш хъун. Къавкъазда ислам тестикъ хъун. Лезги литература къецепатан чѸаларал (араб, фарс ва туърк) тесниф хъун.

Низами Генжевидин яратмишунар: «Искандер-наме», «Лейли ва Межнун» ва мсб.

Тарихдин эсерар: «Дербент-наме», «Ахцегъ-наме», «ЦѸахур-наме», «Дагъустандин тарих» ва мсб.

XIV-XVI асиррин литература.

Куьре Мелик. «Гъамиша хьухъ виклегъ, кьегьал», «Вун бахтунин рекъе хьухъ». Зариин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Гъамиша хьухъ виклегъ, кьегьал» ва «Вун бахтунин рекъе хьухъ» шиирра гележегдин несилриз насигъатар. Шииррин туклуьр хьун, чӀалан такъатар ва кьилин фикирар.

Миграгъ Къемер. «Кузава, лагъ, гум акъатиз». Зариин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.

«Кузава, лагъ, гум акъатиз» шиирдай дагъви дишегълидин гьиссер, муьгъуьббат, кьисмет акун. Шиирдин художественный кьетӀенвилер ва кьилин фикир.

XVII-XVIII асиррин литература. XVII– XVIII асирра литературада дидеин чӀалал теснифзавай эсеррин къадар артух хьун. Абура инсанпересвилин, азадвилихъ ялунин фикирар гегъенш хьун. Ханариз, беглериз, истисмарчийриз акси фикирар гужлу хьун. И девирдин бажарагълу мазана рва зарияр (Чепиви Навруз, Мазали Али, Ихрек Режеб, Къуьчхуьр Саид, Лезги Агъмед ва мсб). Абурун насигъатдин ва лирикадин эсерра социальный терефар.

Къуьчхуьр Саид. «Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!». Зариин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!» шииррин кьилин фикирар. Абур туклуьр хьунин кьетӀенвилер. Къ. Саидан яратмишунрин художественный кьетӀенвилер, тарихдихъ галаз авай алакьа.

Мирзе Али. «Къеледай», «ЗатӀ туш». Зариин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный кьетӀенвилер. Мирзе Али – алим.

Миграгъ сфи–эфенди. «Ярагъ Мегъамедаз». Зариин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный кьетӀенвилер.

Етим Эмин. Зариин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный кьетӀенвилер. Зариин

уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Эминан лирика. Халкъдин ацукьун-къарагъун къалурзазай шиирар («Бахтсузвал», «Къавумдиз» ва мсб.). Шаирди классрин арада авай зидвилер ва женг, пачагъдин сиясатдиз акси гьерекатар къалурун.

Е.Эминан эсеррин художественный къетленвилер: чӀал халкъдиндаз мукьва хьун, шииратдин жуьрейрин девлетлувал, рифмайрин дуьзгуьнвал, шиирар къушма уьлчмедал кхьин.

Е. Эминан девирдин шаирар: Етим Мелик, Гъанидин Эмираслан, Мехкяргъви Шихмегъамед, Хъартасви Эрзихан ва мсб.

Мазали Али. «Хандиз», «Намерддиз». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шаир хандиз, адан гъахъсуз гьерекатриз акси экъечӀун. Эсердин лирический игитрин къаматар. «Хандиз» шиирдин чӀалан такьатар ва къилин фикир. «Намерддиз» эсерда ахлакъдин месэла гъялун. Шаирдин намерд инсандиз гузвай къимет. Шиирдин художественный къетленвилер.

Алкьвадар Гъасан. «Абумуслимаз кагъаз». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда 1877-йисан бунтарин вахтунда урус генералрин зулум: хуьрер чукӀурун, бунтчийриз жазаяр гун. Бунтарин вахтунда къачагъри халкъ тарашун. Шиирдихъ тарихдин рекъяй авай метлеб. Художественный къетленвилер.

Ахцегъ Гъажи. «Баку», «Гуьлемет». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар. «Баку» шиирда капиталист шегъердин къамат. Рабочий классдин къаматдин эсерлувал. Шиирдин чӀалан гуьрчегвал.

«Гуьлемет» шиирда зарафат ва хъвер. Эсердин художественный къетленвилер.

Малла Нури. «Гъурбат», «Дуьнядиз». Шаирдин куьруь биография. Шииррин темаяр, эцигнавай месэлаяр ва къилин фикирар. Малла Нуридин эсеррин художественный къетленвилер.

Дагъустандин халкъарин литература. Алатай асиррин литература. Алатай асирра дагъустандин халкъарин литератураяр вилик фин. Гъакъикъат

дуьз къалурун ва азадвал кІан хьунин гьиссер гужлу хьун. Бажарагьлу векилин (къ. Мирзе, м. Агьмед, и. Алигьажи ва мсб.) Яратмишунрин темаяр, къилин месэлаяр ва художественный къетІенвилер.

Кьалухь Мирзе. «Хандиз жаваб». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехь. Шиирда девлетлуйри уьзденрин чилер къун. Халкъдин наразивал. Девлетлуйрин гьахьсузвал ва къанихвал. «Хандиз жаваб» шиир тесниф авуналди шаирди вич кесибрин терефдар тирди къалурун. Шиирдин художественный такьатар ва къилин фикир.

Мунги Агьмед. «Шаир ва фекьи». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехь. Мунги Агьмеда вичин девирдин адетар: садбур кеф-кефина, муькуьбур гишила яша хьун русвагьун. Муьгьуьббатдикай чІалар теснифзавай арини халкъ авамвиле хуьзвай фекьи сад-садаз къаншар эцигун. Шиирдин къилин фикир.

Инхови Алигьажи. «Гишин жанавурар хьиз». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехь. «Гишин жанавурар хьиз» шиирда дагьви лежберрин агьур яшайиш къалурун. Тухумда, хзанда агьавалзавай вагьши къанунар. Шиирда етимрин сивихь галайди незвай мукьва-къилийрин къанихвал, инсафсузвал негьун. Бязи фекьи-фахрадиз къве чин алай суьгьбетар, гьерекатар хас тирди ачухарун.

XX асирдин литература:

1917–1941-йисарин литература. Чехи октябрдин инкъилаб. Советрин девирдин лезги литература арадал атун. Адан бине кутур зарияр: С. Сулейман, Х. Тагьир, Х. Шерифов, К.Абдуллагь, А.Фетягьов ва мсб. Абурун эсерра хайи ватан, халкъ азад хьунал шадвал авун. Лезгийрин советрин литература цийи жанрайралди (гьикая, повесть, шиирралди кхьенвай роман, пьеса ва мсб.) Девлетлу хьун. Литературадин критика (Гь. Гьажибегов, М. Гьажиев ва мсб.) Арадал атун. Лезги шаирринни гьикаятчийрин эсерра колхозар тешкил хьунин тема. Рабочий класдиз талукь эсерар.

Стал Сулейман. «Кафкъаз», «Гъарда вичикай хан ийида». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Къафкъаз» шиирда девирдин шикилар гун. Шиирдин художественный къетленвилер ва члалан такъатар. С. Сулейман – насигъатдин члаларин устад. Сатирадин члаларин къетленвилер («Гъарда вичикай хан ийида»).

Гъажибег Гъажибегов. «Адетрин къармахра». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Адетрин къармахра» пьесадин мана, къилин фикир ва художественный къетленвилер. Пьесада куьгъне адетар русвагъ авун. Гъ. Гъажибегов – критик ва общественный деятель.

Алибег Фетягъов. «Бубадин веси». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Бубадин веси» гыкаяда Дадашан, Гуьлбичедин, Мегъамед-эфендидин, Жаферан ва Сеферан къаматар. Бубадин садакъа гайила, къвалин майишат чуклун. Дадашан хизанди члугур азабар. Куьгъне адетриз акси женг тухунин карда гыкаядин метлеб.

Ватандин Чехи дяведин йисарин литература.

Ватандин дяведин йисарин (1941-1945) литературадин векилар: Х. Тагъир, С. Мусайиб, А. Муталибов, Къ.Межидов, Н.Агъмед ва мсб. Абурун эсерра дяве негъ авун. Ватандин къагъриман рухвайринни рушарин гыссер, руьгъ ва къаматар ачухарун.

Хуьруьг Тагъир. «Гъавадин пагъливан». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.

Х.Тагъиран яратмишунра Ватандин Чехи дяведин тема. Советрин Союздин Игит Валентин Эмироваз бахшнавай поэма. Летчик Эмирован къегъалвилин, Ватандал рикI хьунин, фашистриз акси яз тухвай женгера адан игитвилин тариф авун. Игитдин къамат, ам ачухарнавай такъатар. Поэмадин художественный къетленвилер, адай шаирдин устадвал акун.

Абдул Муталибов. «Элжекар». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Элжекар» поэмадин тема, композиция ва чӀал. Ватан хуьзвай лезги аскердин кьамат. Дяведа телеф хьайи шаиррин (С. Мусайиб, Б. Султанов ва мсб.) эсерар.

Дяведилай гуьгьуьнин йисарин литература:

Зияудин Эфендиев. «ЯркӀижуван руш». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «ЯркӀижуван руш» гьикаяда дишегьлидин кьисмет: виликдай ва Советрин девирда. Гьикаядин композиция, кьилин кьаматар ва художественный кьетӀенвилер. ЧӀалан такьатар.

Назир Агьмедов. «Кьве рикӀин хиялар». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Гьикаяда кьарагьарнавай кьанажагьдин важиблу месэла. Гуьлуьшанан ва Назиман кьаматар. Гьикаядин кьилин фикир ва художественный кьетӀенвилер.

Абдуллагь Искендеров. «Самур» Заридин уьмуьрдини яратмишунрин рехъ. «Самур» роман – кьве романдикай ва пуд ктабдикай ибарат тарихдин чӀехи эсер. Романдин сад лагьай ктабда Октябрдин инкьилабдилай вилик йисара лезги халкьдин залан уьмуьр кьалурун. Девлетлуйри кесибрин чилер кьакьудун. Диндин векилрин гьакьсузвал. Мурсалан, Рамазанан ва Ширинан кьаматар. Романдин сюжет, композиция ва чӀал.

Дагьустандин литературадай:

XX асирдин литература. Дагьустандин халкьарин литератураяр XX асирда цӀийи дережадиз хкаж хьун. ЦӀийи жанрияр (поэма, повесть, роман ва мсб.) арадал атун. Эсеррин темаяр ва хкажзавай месэлаяр гегьенш хьун. Милли литературайрин бажарагьлу векилрин (М. Чаринов, Х. Авшалумов, А. Сулейманов ва мсб.) эсеррин художественный кьетӀенвилер.

Муьгьуьдин Чаринов. «Бубадин ватан». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда лирический игитдиз бубадин ватан дериндай кӀан хьун. Ватан гзаф кӀандайвиляй адан тӀебиатни гьакьван гуьрчег акун.

Хизгил Авшалумов. «Зи душман зи кьунши я». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Гьикаяда инсанрик квай члуру хесетар: зегьмет таклан хьун, алишверишдал машгьул хьун негьун. Гамбаранни Сары-Самадан кьаматар. Гьикаядин художественный кьетленвилер: игитди вичи-вич пислемишун, мисалар ишлемишун ва мсб. Гьикаядин кьилин фикир ачухарунин карда ягьанатдинни зарафатдин метлеб.

Абдул-Вагьаб Сулейманов. «Таниш», «Пакаман хийирар». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, кьилин фикирар ва художественный кьетленвилер. Ватанпересвилин ва инсанпересвилин гьиссер.

Литературадин теория

Лирика ва лирикадин жуьреяр. Лирикадин жанраяр: общественно-политический, философский, муьгьуббатдин ва маса лирика. Художественный кьамат. Уьмуьрдин гьакьикьат ва художественный кьундарма. Литературадин илим. Литературадин критика. Хьвер, зарафат, ягьанат.

Аялри хуралай чирна кланзавай эсерар:

Куьре М. «Гьамиша хьухь виклегь, кьегьал!»

Кьуьчхуьр С. «Мани лагь, ашукь!»

Етим Э. «Бахтсузвал».

Мазали Али. «Хандиз».

Ахцегь Гь. «Баку».

Фатахов А. «Бубадин веси» (*аялри хькягьай са члук*).

Хуьруьг Т. «Гьавадин пагьливан» (*муаллимди хькягьай члук*).

Аялри классдилай кьеце клелна кланзавай эсерар ва ктабар:

Азизханов К. Шиирар.

Алпан М. Шиирар ва поэмаяр.

Асланов И. Шиирар ва гьикаяяр.

Етим Эмин. Хькягьай шиирар.

Жамидин. Гимишдин сас.
Леги Нямет. Шиирар.
Казимов К. Гьикаяяр ва повестар.
Камилов А. Кьубьчуьр Саид.
Керимова С. «Лезгинкадал» илига!
Межидов А. Шиирар.
Межидов Къ. Дагъларин деринрин булахар.
Рашидов А. Шиирар ва поэмаяр.
Саидов А. Уьмуьрдин жилет.
Салимов Б. Суьгьуьрдин зуьрне.
Тагьиров Ш. Фяледин гьилер.
Хаметова Х. Лепедин цѐлхемар.
Эфендиев З. Гьикаяяр ва повестар.
Яралиев Я. Гьикаяяр.
Амир Гъази. Шиирар ва поэмаяр.
Генжеви Низами. Поэмаяр.
Гъафуров А. Шиирар.
Гъамзатов Р. Поэмаяр.
Дагъустандин поэзиядин антология.
Мегъамедов Муса. Гапур.
Увайсов С. Шиирар.
Шамхалов Манаф. Гьикаяяр.
Аялри алава яз кѐлна кѐланзавай эсерар ва ктабар:
Арбен Къардаш. «Низами».
К. Мелик. Бейтер.
Омар Гъуьсейнов. «Гъажѐ Давуд».
Райсудин Небиев. «Куьре Меликаз»,
М.Къемер. «Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер».
Гъ.Къурбан. «Къилинж Къемер» (романдай чѐукар).
Къ.Саид. «Алатна».

Гь.Къурбан. «Гъай тахъай гъарай» *(романдай чӀукар)*.

Сфи-эфенди. «Секинсуз Ярагъ Мегъамедаз», «Эренлер».

Е.Эмин. «Гъасан-эфендидиз», «Акваз кӀан я».

Шихнесир Къафланов. «Алагуьзли».

ГьКъурбан. «Дили дуьнядин чирагъ» *(романдай чӀукар)*.

М. Али. «Жемятдиз», «Фатмадиз».

А. Гъасан. «Азадвал».

Нуредин Шерифов. «Гъасан-эфендидикай къве гаф».

А. Гъажи. «Кесибдиз».

М. Агъмед. «Жегъил къубачивийрин мани».

М.Алигъажи. «Камаллу меслятар».

Шагъ-Эмир Мурадов. «СтӀал Сулейманан уьмуьрдикай».

Нуредин Шерифов. «Дяве кӀанид амукъда тек», «Гележегдин несилриз».

А. Фетягъов. «Газет».

Х.Тагъир. «Къегъал хъухъ Ватандин!»

Забит Ризванов. «Къелечидин шад югъ» *(новестдай чӀук)*.

А. Муталибов. «Мелик бубадикай къаравилияр».

Гъажибала Къазиев. «Лезги Маресъев» *(кӀтабдай чӀукар)*.

З.Эфендиев. «Гъуьлуьн лепеяр» *(новестдай чӀукар)*.

Гъаким Къурбан. «Къурухчи» *(новестдай чӀукар)*.

М. Чаринов. Муьгъуьббатдин чӀалар.

А.-В. Сулейманов. «Жувакай», «Гъуниб».

9 – КЛАСС

XX асирдин 2-паюнин литература:

1960-1985-йисарин литература. Лезгийрин литература 1960–1985-йисара вилик фин: печатдай акъатай чӀехи эсерар ва абура къарагъарнавай месэляяр. Лезги литературадиз стха халкъарин литературайрин таьсир. Урус литературадихъ галаз авай алакъаяр. Лезги литературадин халкъчивал ва адан

бажарагълу векилар (Къ. Межидов, Ш.-Э. Мурадов, А. Агъаев, З. Ризванов, А. Саидов, М. Гъажиев, И. Гъуьсейнов, Жамидин, А. Алем ва мсб.). Лезги литературадин милли терефар. Адан эсеррай алатай ва алай девирар акун. Лезги литературади къанажагълу инсан тербияламишун.

Шагь-Эмир Мурадов. «Рагъ», «Зул гъарай». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Рагъ» – лирикадин поэма, адан композиция ва къилин фикир. Поэмадин къилерин («Рагъ алукуьун», «рагъ кьун» ва мсб.) Мана, художественный къетIенвилер ва вири эсердин къилин фикир ачухарунин карда метлеб. «Зул гъарай» поэмада тIебиатдин ва зегъметдин шикилар. Зегъметчи инсанрин къаматар.

Къияс Межидов. «Дагълар юзазва». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Дагълар юзазва» повестда ишлемишнавай художественный алатар (игитрин чпин хиялар, фикирар (къенепатан монологар) устадвилелди гун, халкъдин риваятрикай менфят къачун.). Повестдин къилин игит Мерданакай куьруь ихтилат авун. Повестда лезги халкъдин уьмуьр къалурун. Гъялзавай месэляар. Повестдин къилин фикир ва художественный къетIенвилер ачухарун.

Агъед Агъаев. «Лезгияр». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Романда 50–60-йисара лезги халкъдин уьмуьр къалурун. Къилин игитрин (Шагьмарданов, Мусаев, Нигер, Шапери) къаматар. Гъялзавай месэляар. Романдин къилин фикир ва художественный къетIенвилер. А. Агъаев – критик ва алим.

Алирза Саидов. «Уста Идрис». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Поэмадин къилин фикир. Уста Идрисан къамат. Поэма тукIуьр хьунин къетIенвилер. Чалан такъатар. Ритмдин ва рифмдин къетIенвилер.

Межид Гъажиев. «Ирид къаш». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Повестдин метлеб. Гитлеран чапхунчийрихъ галаз дяведа советрин халкъарин садвал, дуствал. Тамаман къамат. Повестдин художественный къетIенвилер.

Байрам Салимов. «РикІикай риваят». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «РикІикай риваят» ва «Бармакдикай риваят» эсеррин кьилин фикирар ва художественный кьетІенвилер. Дагъустандин тарихдихъ галаз алакьада хьун.

Асеф Мегьман. «Ватан я зи». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рекъ. А.Мегьман гьезелар: абурун мана-метлеб, художественный кІетІенвилер. А.Мегьман – композитор. Заридин манийрин мана-метлеб.

Абдулбари Магьмудов. «Веси». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Веси» повестдин тема, сюжет ва кьилин игитар. Сайдумованни Камалован кьаматар. Къаридин веси. Милициядин къуллугъчийрин секинсуз зегьмет. Повестдин чІал. Эсердин кьилин мана ачухарунин карда диалогрин метлеб.

Ибрагьим Гьуьсейнов. «Къванер». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Ватандин ЧІехн дяведин йисара халкьдин ватанпересвал. Селиман кьамат. Поэмадин кьилин фикир ачухарун патал къванерин метлеб. Фашистрин жасусдин фикир кьилиз акъат тавун. Поэмадин туькІуьр хьун, чІалан такьатар.

Жамидин. «Куьмекда чна», «Валай кІани дуст авач», «Тарифри алдатмишна». Заридин уьмуьрдинни яратмишун рехъ. «Куьмекда чна», «Валай кІани дуст авач», «Тарифри алдатмишна» шиирра зарафатдин ва ягъанатдин куьмекдалди куьгъне адетар, инсанрик квай чІуру хесетар негъ авун. Жамидинан эсеррин художественный кьетІенвилер.

Азиз Алем. «Суйгьуьрдин ялав». «Рекьикай поэма». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Суйгьуьрдин ялав» шиирда шаирдиз экуь дуьнья сад ийизвай ва вири эллер шад ийизвай дуствилин ялав кІан хьун. «Рекьикай поэма» эсерда шаирдин веревирдер. Шиирдин къурулуш ва чІалан такьатар. А. Алеман шииратдин художественный кьетІенвилер. ЦІийи жанраяр, жанрайрин жуьреяр.

Гьаким Къурбан. «Ракъинин муг». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Ракъинин муг» роман-трилогиядин сад лагъай ктабдин тема – лезги халкъди азадвал патал асирралди женг чӀугун. Романдин кьилин игит Сфи-эфенди суьргуьндай хтун. Адан къамат. Жемятднн гьал-агъвал ва ацукьун-къарагъун. Сфи-эфендиди хуьре медреса ачухун. Романдин кьилин фикир, композиция, художественный кьетӀенвилер ва чӀал.

Ханбиче Хаметова. «СтӀал ва кьван». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «СтӀал ва кьван» поэмадин кьилин къаматар. Поэмадин кьилин фикир ачухарунин карда художественный такъатрин метлеб. Х. Хаметовадин муьгъуьббатдин лирика.

Арбен Къардаш. «Халкъдин чин», «Алпан». Заридин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ. «Халкъдин чин» шиирда хайи халкъдин къадар-къисметдикай шаирдин фикирар лугъун. «Алпан» шиирда халкъдин къисметдикай фикирар къалурун. А.Къардашеван шииратдин художественный такъатар ва кьетӀенвилер.

Дагъустандин халкъарин литературадай: XX асирдин 2-паюна Дагъустандин халкъарин литератураяр мадни вилик фин ва девлетлу хъун. Милли литературайрин бажарагълу векилрин (Р. Гьамзатов, А. Абу-Бакар, М. Атабаев, М.-З. Аминов, Ф. Бахтиев, С. Увайсов ва мсб.) эсеррин художественный кьетӀенвилер.

Расул Гьамзатов. «Эхиримжи кьимет». Заридин куьруь биография. «Эхиримжи кьимет» поэмада инсанрин къисметар ва къаматар. Поэмадин кьилин фикир, къаматрин тахсирлувал ва кьетӀенвал. Поэмадин композиция ва чӀал.

МутӀалиб Митаров. «Устад». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар. «Устад» поэмада дагъви дишегълийрин зегъмет, халичаяр хрунин карда абурун устадвал, халкъдин тарихдихъ галаз алакъя. Перидин къамат. Ада халкъдин чешнейрик вичин пай кутун, абурун гуьзелвал, рангарин девлетлувал хкажун. Адет хъанвай рекьер, амалар туна, вичин жнгъирар, кьетӀенвилер жагъурун. Поэмада тӀебиатдин шикилар, кьилин игитдин

къамат ачухарунин карда абурун метлеб. Чалан къешенгвал, художественный такъатрин девлетлувал. «Устад» поэмадин къилин фикир. Халкъдин милли искусство хуьниз, ам давамар авуниз ва артмишуниз эвер гун.

Агъмедхан Абу-Бакар. «Даргийрин рушар». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Повестда дарги рушарин къаматар: Насибатан, Ашурадин, Къистаманан... мурадрин михъивал; агалкъунралди кӀелун, вири четинвилерай экъечӀун; хайи халкъдиз хийир гуз алахъун. Советрин девирда дагъви рушаривай чпин къисметар рикӀиз кӀанивал гъялиз хъун. Повестда советрин гъакъикъатдин шикилар, эсердин художественный къетӀенвилер ва къилин фикир.

Сугъури Увайсов. «Инсан». «Девлет». «Раб». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. С. Увайсован шииррин мана, къилин фикирар ва художественный къетӀенвилер.

Феликс Бахшиев. «Цай къун». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Цай къун» повестда чи девирдин инсанрин къанажагълу ва фендигар гъерекатар, ниятар ва гъиссер. Къилин игит Амалбеган къамат. Повестдин къилин фикир ва художественный къетӀенвилер.

Литературадин теория

Аллитерация ва антитеза. Художественный эсердин чӀал. Роман. Литературадин тип ва умуми къамат. Поэмайрин жуьреяр. Гъезел. Гъикаятдин эсерар. Хъвер, зарафат, ягъанат. Шииратдин эсерар. Эссе. Памфлет, суьжет, триолет. Роман ва романрин жуьреяр.

Аялри хуралай чирна кӀанзавай эсерар:

Мурадов Ш.-Э. «Рагъ» (аялри хкъягъай чӀук).

Саидов А. «Уста Идрис» (аялри хкъягъай чӀук).

Межид Гъ. «Ирид къаш» (аялри хкъягъай чӀук).

Гъуьсейнов И. «Къванер» (муаллимди хкъягъай чӀук).

Жамидин. «Куьмекда чна».

Къардаш А. «Халкъдин чин».

Аялри классдилай къеце кЈелна кЈанзавай эсерар ва ктабар:

Абдул Фетягъ. Шиирар ва гъикаяяр.

Азизханов К. Девирдин зенг.

Алем А. Гъуьлуьн зенгер.

Асланов И. Гъикаяяр ва повестар.

Ведихов М. Гъикаяяр ва повестар.

Гъаким Къ. Чан алай дагълар.

Гъасанов З. Умудлу кам.

Жамидин. Сатирикдин хуьрекар.

Казимов К. Гъикаяяр ва повестар.

Къафланов З. Шиирар ва поэмаяр.

Лезги Нямет. Шиирар.

Магъмудов А. Чун стхаяр я.

Мурадалиев Ж. Шиирар ва поэмаяр.

Меликмамедов М. Беневша хъиз экъечІда.

Мурадов Ш.-Э. Инсанвилиз баркалла!

Рамазанов Къ. Шиирар.

Ризванов З. Шиирар ва поэмаяр.

Саидгъасанов С. Шиирар.

Саират. Рубаияр.

Фатуллаева П. Шиирар.

Шабатов Ш. Девирдин лишанар.

Шерифов И. Шиирар.

Шихвердиев М. Гъикаяяр ва повестар.

Яралиев Я. Михъи булутар.

Адамов А. Шиирар.

Бахшиев Ф. Гъикаяяр ва повестар.

Гъамзатов Р. Зи Дагъустан.

Рашидов Р. Шиирар.

Култаев А. Шиирар ва поэмаяр.

Казиев Ш. Шиирар ва поэмаяр.

Аялри алава яз кӀелна кӀанзавай эсерар ва ктабар:

Ш.-Э.Мурадов. «Вуч кими я?», «Ашукъ я».

Къ.Фаталиев. «Галат тавур къелем».

А.Саидов. «Дидедин къисас», «Рекъера».

Б.Салимов. «Манидикай риваят».

Къ. Къелентеров. Русвагъдин чӀалар.

А.Мегъман. «Жува жувакай».

Яргунви Гъажибала. «Генерал Абилов».

Азедин Эсетов. Куъруъ гъикаяяр.

Жамидин. «Адет ава дагълара». «Са чӀехида авур амал», «Хзандин адет».

Нариман Магъманов. «Миграгърин къаравилияр».

К.Казимов. «Имамали-бег» (романдин чӀукар).

А.Алем. «Самур вацӀ», «Вахтунин гуъзгуъ».

Зульфיקъар Къафланов. «Зи хер».

Х.Хаметова. «Туракъ гъетерин марф».

Седакъет Керимова. «Жуванбуруз чар».

Саират. Рубайияр.

М.Али. «Веревирдер».

А. Агъмедпашаев. «Ава чахъ...»

С.Керимова. «Зи зари халкъ».

Гуълбес Асланханова. «Чун ахварай авуда».

Марал Базаева. «Дадмиш тавур емиш».

А. Къардаш. «Юнгъва», «Гъайванхана», «Уъмуърдин чар».

Муъзеффер Меликмамедов. Ватандикай шиирар.

М.Бабаханов. «Закай шаир жедачир».

ЮКЪВАН ШКОЛАДА «ЛЕЗГИ ЛИТЕРАТУРА» ПРЕДМЕТ ЧИРУНИН КАРДА ВИЛИВ ХУЪЗВАЙ НЕТИЖАЯР

Юкъван классра предмет «Лезги литература» чирун патал аялриз агъадихъ галай хуси цийивилер чир хъун лазим я.

Программади юкъван школа куътягъзавай аялар агъадихъ галай *личностдин (хуси), метапредметрин (предметрин алакъада авай алакъайрин)* ва *предметрин нетижайрин* алакъунрал таъминарзава.

Хуси (личностдин) нетижаяр

- жуван ватандин, халкъдин тарихдихъ, чġалахъ, культурадихъ, литературадихъ ва искусстводихъ галаз мукъувай таниш жез, абурал дамахиз;

- кġелай эсердин игитдин къисметдиз, алакъунриз, къаматдиз фикир гуз ва къимет гуз;

- эсердин игитрин амалриз, ахлакъдиз, гъерекатриз фикир гуз, абур халкъдин культурадив гекъигиз;

- жув эсердин игитрив гекъигиз, абурун чкадал вичи вуч ийидайтġа тайнариз, жуван дережа хкажиз;

- эсердин тема, важиблу месġла, сюжет ва композиция тайнариз;

- вичин фикирар дуъз цġарцġе тваз, ачухдаказ лугъуз ва кхъиз алакъун лазим я.

– интернетдин сетдай информация жагъурдайла чġехибурун (муаллимрин, диде-бубайрин, къанундалди тестикъарнавай векилдин) куъмекдалди информациядин хатасузвилин къайдаяр вилив хуън;

– чирвилер къачунин тапшуругърив къурвал, текстинин, видеодин, графикадин, информация анализ ийиз ва арадал гъиз чир хъун;

– алава чирвилер къачун патал аялрив литературадин илимдин ктабар, ТСО-дин тадаракар ва Интернет ишлемишиз тун.

Метапредметдин нетижаяр

Юкьван школада «Лезги литература» учебный предмет чирунин нетижада аялриз умуми къатІунрин (познавательный) гьерекаатар арадал гьида:

базадин логикадин гьерекаатар:

– темадиз, къилин фикирдиз, жанрдиз килигна, эсерар гекъигун, эсер ва адан автор сад-садав гекъигун, эсерар гекъигунин делилар тайинарун, тешпигъвилер тайинарун;

– автордиз талукъвилини ва жанрдин жигъетдай эсерар сад авун;

– эсерар жуьрейриз-дережайриз паюн патал кар алай лишанар тайинарун, эсерар темайриз, жанрайриз ва жуьрейриз килигна къилдин дережайриз чара авун;

– эсердин сюжет (композиция) веревирд ийидайла, къайдадив къурвилер ва аксивилер жагъурун, сюжетдин вакъиайрин галай-галайвилер чІур хъанвай чкаяр гуьнгуьна хтун, эсердин метлебдикай куьрелди умуми фикирар малумарун, тайинарнавай къайдада эсердикай жуван фикирар-къейдер лугъун (кхъин);

– теклифнавай къайдадин бинедаллаз чирвилерин тапшуругъ гъялун патал информация бес тежезвайвилини делил винел акъудун;

– план туькІуьрдайла, игитрин амалриз къимет гудайла, кІелай текст ихтилат хъийидайла фольклордин, художественный текстинин сюжетда агъвалатрин алакъаяр тайинарун;

базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

– муаллимди теклифнавай суалрин бинедаллаз объектдин (агъвалатдин) гъакъикъи ва жуваз кІандай хътин гъалдин арада авай алакъайрин чаравал-тафаватлувал тайинарун;

– муаллимдин куьмекдалди макъсад лугъун, объектдин, агъвалатдин, гъалдин дегишвилер пландик кутун;

– тапшуругъ къилиз акъудунин са шумуд къайда-жуьре сад-садав гекъигун, теклифнавай къетІенвилерихъ галаз гзафни гзаф къазвай къайда хкъягъун;

- теклифнавай пландай тежриба ва чирзавай объектдин кьетIенвилер, объектрин арада авай алакъяар тайинарунин рекъяй регъят ахтармишунар кьиле тухун;
- баянар, фикирар къайдада тун ва, кьиле тухвай ахтармишунрин (тежрибадин, дережайриз паюнин, гекъигунрин) нетижайрин бинедаллаз гъакъикъи делилар гилигуналди, абур мягъкемарун;
- гъерекатар, вакъияар ва абурун судулар и ва я маса тешпигъ дуъшуъшра еримлу хъунухъ мумкин тирвиликай виликамаз малумарун;

информациядихъ галаз кIвалах:

- информация къачудай чешме хкъгъун;
- къалурнавай къайдадин бинедаллаз теклифнавай чешмедай ачухдаказ ганвай информация жагъурун;
- жувавай къилди ва я муаллимди теклифнавай ахтармишунин къайдадин бинедаллаз якъин ва якъин тушир информациядай къил акъудиз хъун;
- интернетдин сетдай информация жагъурдайла чIехибурун (муаллимрин, диде-бубайрин, къанундалди тестикъарнавай векилдин) куъмекдалди информациядин хатасузвилини къайдаяр вилив хуън;
- чирвилер къачунин тапшуругърив къурвал, текстинин, видеодин, графикадин, сесерин информация анализ ийиз ва арадал гъиз чир хъун;
- информация къалурун патал жува схемаяр, таблицаяр арадал гъун.

Юкъван школада кIелунин йисан эхирда аялрик ***коммуникативный*** умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

малуматар (рахунар-алакъаяр):

- таниш чкада жезвай рахунрин, рафтарвилерин шартIарив къурвал, фикирар къабулун ва къайдада тун, жуван гъиссер лугъун;
- жувахъ галаз рахазвайдаз гъуърмет авун, суъгъбет ва дискуссия (гъуъжет алай месэла) кьиле тухунин къайдаяр вилив хуън;
- жуъреба-жуъре фикирар-зендер аваз хъун мумкин тирди хиве къун, къабулун;
- жуван фикир эдеблудаказ ва делилламишна лугъун;

- вилик эцигнавай тапшуругъдив къурвал рахаз чир хъун;
- мецелди лугъудай ва кхъенвай къайдадин текстер арадал гъун (гафаралди са затӀунин шикил къалурун, фикирар малумарун, ихтилатун);
- халкъдин вилик кӀелдай гъвечӀи текст гъазурун;
- кӀелдай текстиниз талукъ яз шикилар, суьретар хкъягъун.

Юкъван школада кӀелунин йисан эхирда аялрик *регулятивный* умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

жува-жуваз тешкилун:

- кӀелунин, чирвилер къачунин везифаяр къилиз акъудунин карда нетижа къазанмишун патал жуван гъерекатар, амалар пландиз къачун;
- хянавай гъерекатар галай-галайвал къайдада тун; жува-жувал гуьзчивал тухун;
- чирвилер къачунин карда жезвай агалкъунрин ва я гуьгъуьна амукъунин (макъсаддив агакъ тавунин) себебар тайинарун;
- гъалатӀар арадай акъудун патал чирвилер къачунин карда жуван гъерекатрал амал авун.

Санал къиле тухузвай кӀвалах:

- пландик кутунин, галай-галайвал гъар са кам ва абуруз талукъ муддат тайинарунин жигъетдай теклифнавай форматдин бинедаллаз, куьруь вахтунда ва яргъалди къилиз акъуддай (коллективный крара, тапшуругъра иштиракун фикирда къуна, къилди жува къилиз акъуддай) мурадар къайдаламишун;
- саналди ийизвай кардин макъсад къабулун, макъсаддив агакъун патал саналди гъар са гъерекат, кам тайинарун: ролар паюн, меслятдал атун, саналди ийизвай кӀвалахдин гъерекатар ва нетижаяр веревирд авун;
- къиле акъвазуниз, тапшурмишай кар къилиз акъудиз, муьтӀуьгъ жез гъазур тирди къалурун;
- умуми кӀвалахдай жувал гъалтзавай пай жавабдарвилелди тамамарун;
- умуми нетижадик жуван кутур паюниз къимет гун;

– теклифнавай чешнейрин куьмекдалди саналди тир проектрин тапшуругъар тамамарун.

гужлу гыссерин интеллект (акьул):

– алакьунар артмишун, хсуси гыссер къатлуниз хьун, абур кьиле тухун; гужлу гыссерин себебар дуьздак акьудун; художественный литературадай мисалар гьиз, жув масадал чкадал эцигун, масадан ниятрин, себебрин гъавурдик кваз хьун.

Предметдин негъаяр

5 – КЛАСС

– жуван Ватан – Россия, гъвечли ватан багъа хьунин гыссер, хайи члал, Россиядин Федерациядин тарих ва меденият чирунин ашкъи арадал атун, жемьятдин медениятдин арада авай алатай ва алай девиррин тебии алакьайрин гъавурда аваз хьун;

– эсердин тема ва кьилин мана тайинариз хьун, литературадин жанрайрин гъавурдик хьун;

– келлай ва чирай эсер вакьайриз, чукариз паюн;

– келзавай эсердин вакьайрин арада авай вахтунин ва себебринни негъайрин алакьаяр тайинарун;

– келзавай эсердин текстинай гекьигунар, эпитетар, метафораяр ва маса ранг ядай гафар жагьурун, предложенида абурун метлеб ачухарун;

– эсердин игитдин характеристика туькьурун;

– художественный, илимдин асант ва газетрин таниш текстер дуьздаказ ва зарбдиз келун;

– хуралай чирнавай художественный эсерар устадвилелди келун;

– гъвечли эпический эсердай ва я эпический эсердин чукунай изложение (хуралай ва кхьена) теснифун;

– литературадин эсердин игитдикай хуралай ва кхьена суьгьбетун;

– гъвечли эпический эсердин ва я эпический эсердин чукунин план туькьурун;

– кЈелнавай литературадин эсердикай, искусстводин килигай эсердикай фикирар лугъун ва кЪиметар гун;

– литературадин учебный пособие ва кЈелай ктабра ганвай малуматрикай, кЪейдерикай ва алавайрикай менфят кЪачун.

6 – КЛАСС

– кЈелай эсеррин тЈварар ва авторар;

– кЈелай эсеррин гЪерекатринни (сюжетдин) игитрин алакЪаяр;

– литературадин илимдикай чирай малуматар (*литературадин игит, игитдин кЪамат, рахунар* ва мсб.);

– программади хуралай чирун истемишзавай эсерар.

– писателди гафарин куъмекдалди чЈугунвай шикилар хиялдиз гъун;

– кЈелзавай эсердин вакЪияяр, чЈукар ва я паяр чара авун;

– кЈелзавай эсердин вакЪияйрин арада авай вахтунин, себебринни нетижайрин алакЪаяр тайинарун;

– кЈелзавай эсердай художественный такЪатар жагЪурун ва абурун метлеб ачухарун;

– кЈелзавай эсердин кЪилин игитдиз, адан амалар ва гЪерекатар фикирда кЪуна, характеристика гун.

– художественныйдин, илимдин асант ва газетрин текстер дуЪздаказ, зарбдиз кЈелун;

– гЪвечЈи эпический эсерар ва я чЈукар куЪрелди хуралай суЪгЪбет авун, абурай изложенияр кЪьин;

– кЈелай эсердай хурун ва кЪьинрин сочинение теснифун, адакай жуван фикирар лугъун, суалриз тамам жавабар гун, игитрикай суЪгЪбетун;

– эпический эсердин ва я адан чЈукунин план туЪкЈуьрун;

– кЈелай литературадин эсердикай ва килигай искусстводин маса эсеррикай фикирар лугъун, абуруз кЪиметар гун, вакЪияяр ва игитар бегенмиш яни ва я тушни кЪейдун.

7 – КЛАСС

– кЈелай эсеррин авторар, мана ва кЪилин фикир;

- кӀелай эпический эсеррин вакъиаяр (сюжет), игитар ва абурун арада авай алакъаяр;
- кӀелай эсеррин композицийрин къетӀенвилер;
- литературадин илимдикай чир хъанвай малуматар (*композиция, сюжет, чӀалан такъатар, ранг ядай гафар* ва мсб.);
- программади хуралай чирун истемишзавай эсерар.
- зариди гафарин куьмекдалди чӀугунвай шикилар хиялдиз гъун;
- кӀелзавай эсердин важиблу вакъиаяр, гъерекатар чара авун;
- кӀелзавай эсердин композиция, адан паяр ачухарун;
- кӀелзавай эсерда ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;
- проблемный суалрин куьмекдалди эсердин игитдин характеристика гун;
- кӀелзавай эсердин игитар сад-садав гекъигун, автордиз абурухъ авай майилар тайинарун;
- эпосдин ва лирикадин эсерар сад-садавай чара авун;
- художественный, илимдин ва газетрин текстер дуьздаказ, зарбдиз кӀелун;
- художественный эсерар устадвилелди кӀелун;
- эпический эсерар ва абурун чӀукар куьрелди суьгъбетун ва абурай изложение кхьин;
- кӀелзавай эсеррикай жуван фикирар лугъун ва сочинение кхьин: суалриз тамам жавабар гун ва эсердин игитрин (къилди-къилди ва сад-садав гекъигна) характеристикаяр туькӀуьрун;
- эпический эсердин ва я адан чӀукунин план туькӀуьрун;
- хсуси фикиррин, суьгъбетдин план туькӀуьрун ва кхьин;
- кӀелай литературадин эсеррикай, шикилрикай ва я кинофильмайкай жуван фикирар лугъун (кхьин) ва къиметар гун, абур вичиз бегенмиш яни, тушни къейдун;
- литературадин хрестоматияда ва кӀелай ктабра ганвай аргухан баянрикай, малуматрикай ва къейдерикай менфят къачу.

- келай эсерин тварар, авторар, мана-метлеб;
- келай эсерин кылин темаяр ва туклуур хьунин (композициядин) кьетенвилер;
- келай эсерин вакъизайрин (сюжетдин) ва игитрин алакьяр;
- эпосдин лирик
- литература
- лит рат р*
- програ
- п
-
- (ж

- литературадин хрестоматияда ва кӀелай ктабра ганвай кӀейдерикай, малуматрикай, алавайрикай менфят кӀачун;
- мектебар патал акъуднавай илимдин ктабра авай малуматар, литературадин илимдин терминар ишлемишун.

9 – КЛАСС

- алатай асирра Дагъустанда илим ва культура вилик феи гьалдикай малуматар;
- кӀелай эсеррин кӀилин метлеб;
- зарийрин уьмуьрдикай важиблу малуматар;
- кӀелай эсердай аквазвай девирдин кӀетӀен лишанар;
- кӀелай эсердин кӀетӀенвилер ва кӀаматар (*жанр, сюжет, композициядин, игитдин кӀамат, чӀалан кӀетӀенвилер* ва мсб.);
- кӀелай эсерда иштиракзавай ксарин характерар, абурун метлеб;
- кӀелай эсеррин жанрайрин кӀетӀенвилер;
- программада хуралай чирун истемишзавай текстер.
- писателди вичин эсерра чӀугунвай шикилар хиялдиз гӀун;
 - мана-метлеб ва художественный кӀетӀенвилер фикирда кӀуна, эсер анализ авун;
 - кӀелай эсер литературадин гӀи жинсиник (эпос, лирика, драма) акатзаватӀа, тайинарун;
 - эсерда кӀарагъарнавай кӀилин месӀаяр тайинарун;
 - эсерда сюжетдин ва композициядин элементрин, кӀаматрин ва ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;
 - эсердин мана-метлеб ачухарунин карда игитдин роль ва авторди игитдиз гузвай кӀимет тайинарун;
 - эсердикай ва игитдикай жуван фикирар тесстикъарун;
 - художественный, общественно-политический ва литературадинни критикадин текстер зарбдиз кӀелун;
 - художественный эсерар ачухдиз, устадвилелди кӀелун;

- жуван сугьбетдин план туькӱьрун;
- кӱелай эсердикай жуван фикирар лагьанвай, игитрин кьилди-кьилди, виридан санлай ва сад-садав гекъигнавай характеристикаяр ганвай сочиенияр туькӱьрун ва кхьин;
- общественно-политический ва литературадин критикадин макъалайрай конспектар, тезисар ва планар туькӱьрун;
- литературадин темадай (кӱабдай ва я макъаладай) доклад ва я реферат гъазурун;
- кӱелай кӱабдиз, килигай кинофильмдиз, телепередачадиз ва тамашадиз рецензия кхьин ва я кьимет гун.

Планы для 5-го класса (литература) 34 часа, 1 час в неделю.

№	Тема	Сят	Числ о	Слов. к1вал.	Проб. Матер.	Оборуд. наглядно сть	К1вал. к1вал.
1	Халкъдин мецин эсерар. «Вафалу дустар»	1	7,09	Гъайбатлу, ибара, нямет, савкъат, тахт, къандах, реаятар, везир, къегъат, регъим	Мурад-метлеб ачухарун	Къилин фикир къатлун	Ктаб, шикилар Чин 7-10
2	«Пачагъ хъайи яц»	1	14,09	Кафан, хазина, къахма, дагъар, мензил, намуслу, сефер, тур, гуърушмиш хъун	Махуна халис дуствал къалурун.	Дустар чпиз чешнедай къун Ктаб. аялр ин мисалар	Чин 11-13
3	«Вишришар»	1	21,09	Лавгъа, муъфтехур, вак1ан тепе, вишришар, къаравили.	Манна-метлебдин гъавурда тун	Тапуниз эхир авачирди чирун ктаб	Чин 17-19
4	Мисалар. Мисалрикай.	1	28,09	Гъурбат, нифрет, азадвал, къагъриман	Мисалрин гъавурда аялар дуъздаказ гъатун	Халкъ к1ан хъун ва темпелвал негъзавайди къалурун	ктаб 20-24

5	Миск1алар. Миск1алрикай	1 5.10	Тазияр, кьич, верц1и, магъи	Гъавурда гъатун	Акьул, фагъумлувал кьалурзавайди чирун	кتاب	24-27
6	Литературадин махар. Межид Гъажиев «Гъалиб хъайи кфил».	1 12.10	Мидя, эзбер авун, кутар, эзмиш хъанвайадалат, баркаван ник1ер, жумарт, мублагъ.	Махунин кьилин мана ачухарун	Ватан к1ан хъун	кتاب	32-37
7	Къучхуър Саид «Чубарук» «Аквазвач заз»	1 19.10	Медресе, гъейратлу, жалат1, чархачи, сиягъат, тенаг, суза	Манна-метлеб ачухарун	Къилин фикир тайинарун.	кتاب	Чин 40-43
8	Мазали Али «Ватан», «Кесибвал»	1 26.10	Гъижран, иман, эрзиман, табагъкъарабагъ, ч1ат1, мизраб	Кълин фикир ачухарун	Ватан к1ан хъунва халкъарин дуланажагъ кьалурзавайди чирун	кتاب	Чин 45-48
9	Етим Эмин «Билбил», «Хуп1 ярашух я»	1 7.11	Къази, таржума авун, фана, сегьер, дуван	Манна-метлеб ачухарун	Гекъигунар ийиз хъун	кتاب	Чин 50-53
10	Ст1ал Сулейман «Судуяр», «Итимвал хъсан я»	1 14.11	Дуду, иблис, инсаф, мирвет, дирибаш, дугъри, хуррам	Къилин фикир тайинарун	Гекъигунар ийиз хъун	кتاب	Ч. 58-63

11	Нуредин Шерифов «авани», «экъечІа»	1	21.11	Несиб, сан, вяз	Къилин фикир тайинарун	Мурад метлебдин гъавурда тун	ктаб	Ч. 68-71
12	Ахцегъ Гъажи «Рабочийдин чар»	1	28.11	Къариблук, дуллук, зиндан, мяден, мизан	Къилин фикир ачухарун	Азадвал патал кесиб халкъдин женг къалурун	ктаб	Ч.72-74
13	Цадаса Гъамзат «Филни цегв», «Маймунни харат устІар»	1	5.12	Ругъани,гъалиб жеда,гъакъикъат,кІун,хара т,хъиткъер	Мана метлебдин гъавурда тун	Къилин фикир тайинарун	Ктаб	Ч.76-80
14	Азиз Иминагъаев «Фяледин уьмуър» «Зулум куьтягъ хъана»	1	12.12	Десятник,пак,баркаван	Эсер ийидайвал кІелун	Къилин фикир чир хъун	Ктаб	Ч.82-84
15	Хуъруьг Тагъир «Мала Иса»	1	19.12	Кечмиш,дуьшкуьн,мискин ,вугІ,тагъсиб,суваб,тайифа ,черика,терика	Мала Исадин къамат къалурун	Къилин фикир, кесибрин гъал	Ктаб	Ч.89-96
16	Алибег Фатахов «Риза»	2	26.12	Юрта,къугъван,кан,юг,па мпаси,ягъв,хайма	Этимдин къисмет къалурун	Къилин фикир чир хъун	Ктаб	Ч.102-107
17			9.01					Ч.108-112
18	Шагъ-Эмир Мурадов «Базар-дуьзуь», «Турфан»	1	16.01	Ашкъи,альпинист,жуьрят, такабур,уьруьш,цен,саф, яргъи руш	Тебиат кІан хъунин руьгъ ктун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Ч.115-119

19	Забит Ризванов «Диде,кIвал ва чуьнгуьр», «Паласа», «Самур»	1	23.01	Дагъларин къужах,мегърибан,седеф,ч уьнгуьр	Диде ва ватан кIан хьун къалурун	Къилин фикир анамишун	Ктаб	Ч.119-122
20	Алирза Саидов «Ашукъ яз хьурай».	1	30.01	Цигел,яйлахар,сугъул,къа риблук,атир	Мурад метлеб чир хьун	Къилин фикир къатIун	Ктаб	Ч.124-126
21	Къадир Рамазанов «Лезгияр»	1	6.02	Гишинбур,шаксуз,дириба шбур,эркеквилел,жумарт	Мурад-метлеб ачухарун	Лезгийрин игитвелерикай чирун	Ктаб	Ч.129-130
22	Жамидин «Чинерар»	1	13.02	Савда патал,теселли,шиират,сати ра ва юмор	Мурад-метлеб таб дуьздалди акъатдайди чирун	Къилин фикир чир хьун	Ктаб	Ч.132-135
23	Ханбиче Хаметова «Ватан», «Стхадиз кагъаз»	1	20.02	Яшар,риваят,пехилбур	Хайи ватандин шикилар ва агалкъунар къалурун	Ватан кIан хьунин руьгъ кутун	Ктаб	Ч.136-138
24	Мирдали Жалилов «Фу»	1	27.02	Зулдан,ризкъа,алугар,къуь луьн къилер	Фу халкъдин девлет суфрадин шагъ тирди къалурун	Къилин фикир ачухарун, халкъарин четин гьал къалурун	Ктаб	Ч.139-142
25	Абдул Фетягъ «Дурнайрин аваз»	1	5.03	Башмакъ,гергер,пенцI,регъ бер,суракъ,тая,улакъ	Мурад метлеб чир хьун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Ч.143-150
26	Седакъет Керимова «Каруяр»	1	12.03	Каруяр, къармахар.	Мурад метлеб чир хьун	Къилин фикир чир хьун	Ктаб	Ч.153-156

27	Арбен Къардаш «Гуъзел бадедиз»	1	19.03.	Баде,дяведин цIай,каинат,къисметдин агъа,маиз,уъзуъагъ,хашлав ,уърд	Дидеяр кIан хъун къалурун	Дидейрий бадейриз гъуърмет авун чир хъун	Ктаб	Ч.158-160
28	Фейзудин Нагъиев « Пуд мани»	1	2.04	Кагъаз, эркин, айгъам, ариф, гъиссер	Мурад метлеб чир хъун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Ч. 161-163
29	Айнар Султанова «Зун лезги я»	1	9.04	Шим,агъсакъалрин ким,хтул,птул,зари	Лезгидин игитвилин руъгъ ктун	Жув лезги тирдал дамах авун	Ктаб	Ч.163
30	Абумуслим Джафаров «Лувар квай зиянкар»	1	16.04	Берт,ферз,бине,зиянкар,къ уркъушум,кIаузар	Къилин фикир ачухарун	Мана-метлеб къатIуз хъун	Ктаб	Ч.166-172
31	Мегъамед-Султан Ягъяев «Салават», «Чумал тарцин кIаник», «Максимаз яд герек я», «Пашман югъ»	1	23.04	БачIах,дарамат,истеклу, кIеретI	Салаватан къилихар,гъерекат ар ва къамат ачухарун	Къилин фикир чир хъун	Ктаб	Ч.175-182
32	Юсуф Хапалаев «Самурдин къерехрив»	1	30.04	Гъалкъа,цицIивал,жигъир, дере,гъейрандаказ,меркез	Ватан чир хъун ва кIан хъун	Къилин фикир жагъурун	Ктаб	Ч.182-184
33	Классдин къеце патай кIелунар	1	7.05					
34	Алатайбур тикрарун	1	14.05. 21.05. 28.05.					

Вири 34 сят

Планы 6 кл. (литература)

№	Темаяр	Сят	Чис.	Слов.к1вал.	Мурад	Проблем.темадай материал	Оборудов. ва наглядность	К1валин к1вал.ва тикрардай тема.
1	Халкъдин мецин эсерар. Манияр. Рагъ т1алабдай. Марф т1алабдай. Лайлаяр. Мехъер мубаракдай...	1	1.09	Куркур баркаван, шалам, ми-нариз, гъуц, юргъ, к1ат1.	Халкъдин мецин эсеррикай чирвал гун.		Ктаб. Алава ктабар.	5-13 ч. Эсерлуда-каз к1елиз.
2	Яшайишдикай манияр. Къагъриманвиллин манияр. Манийрикай.	1	8.09	Зиндан, къазамат, дегъек, фарси, гъумбет.	Яшайишдикай ва къагъриманвиллин манийрикай чирвал гун.	Лезгийрин къагъриманвиллин манияр.(Г.Г.Га-шаров).	Ктаб. Алава ктабар.	14-20 ч. Эсерлуда-каз к1елиз.
3	Махар. Гъуьлуьн шив.	1	22.09	Бижгъер, юргъун, булут, реят, къавал.	Махарикай чирвал гун. «Гъуьлуьн шив» мах» чирун.	Махарин жуьрейрикай материал к1елун.	Ктаб. Алава ктабар, материалар.	21-30 ч. Суьгъбет ийиз.

4	Акьуллу данарбан. Махарикай.	1	22.09	Ваба (т1егъуьн), вилаят, назир, везир, мерехес, бейни инсан.	«Акьуллу данарбан» мах чирун.	Махарин жуьрейрикай материал к1елун.	Ктаб. Алава ктабар, материалар.	31-42 ч. Суьгьбет ийиз.
5	Лит.махар. Х. Тагьир. Балашан зиянкар кац. Ритм ва рифма.	1	6.10	Гъибет, муьнуьгъ, какул, кур-пашман, лит.	«Балашан зиянкар кац» мах анализ авун. Ритм ва рифма чирун.	Ритмдин ва рифмадин винел к1валахун.	Ктаб. Алава ктабар, материалар.	43-49 ч. Суьгьбет ийиз.
6	XVIII-XIX асиррин лит.Хайи лит. тарих малум. Къуьчххуьр Саид.Душман ханариз.	1	13.10	Жасат, магьрум, мярекат, накъвар, зеррени фагьум.	XVIII-XIX асиррин хайи лит. малум. Гун. Къуьчххуьр Саидан «Душман ханариз»шиир. мана ачухарун.	XVIII-XIX асиррин хайи лит. чирвилер къачун.	Ктаб. Алава ктабар, материалар.	53-60 ч. Шиир хуралай ийиз.
7	Етим Эмин. Дуьньядиз.	1	20.10	Мадара, ашкара, гъафил, къурху, мадара.	Етим Эмин яратмишунрикай рахун, «Дуьнья-ядиз» анализ авун.	Етим Эмин яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	61-66 ч. Шиир хуралай ийиз.
8	Етим Эмин. Дуьнья, гъей!	1	27.10	Ат1лас, фана, халиф, мубтала, бениагьед.	«Дуьнья, гъей!» шиир эсерлуд.к1ел. ва анализ авун.	Етим Эминан яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб.Портрет. Алава ктабар, материалар.	67-68 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.

9	Миграгъ Мердали. Етимдикай. Шалбуз дагъдиз.	1	10.11	Буз, бягъсина, лук1, такабур.	Миграгъ Мердалидин «Етимдикай», «Шалбуз дагъдиз» шиирар анализ авун.	Миграгъ Мердалидин яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	69-72 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
10	Кесиб Абдуллагъ. Чир хъанайт1а к1елиз-кхъиз.	1	17.11	Алим, илим, зайи, сенят, сеняткар.	«Чир хъанайт1а к1елиз-кхъиз» эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Кесиб Абдуллагъан яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	73-75 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
11	Умаран Батырай. Къаварални кимерал за манияр лагъанай.	1	24.11	Гур-багур, буьндуьгуьр, Камалан Башир, Шамхал.	Шиир эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Умаран Батыраян яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	76-81 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
12	Йирчи Къазакъ. Итим гъихътинди хъана к1анда? Сибирдай кагъаз.	1	1.12	Йирчи, Си- бирь, буьгъ-тен, ч1емерук.	Шиир эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Йирчи Къазакъан яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	82-88 ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.

13	XX асирдин литературадай. Ст1ал Сулейман, Жувакай ихтилат.	1	8.12	Макъам, кавха, батрак, шарт1ар.	«Жувакай ихтилат» гъкаядин мана- метлеб ачухарун.	С. Сулейманан яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	92-102 ч. Эсерлудаказ к1елиз ва суйгъбет ийиз.
14	Ст1ал Сулейман. Дидедиз.	1	15.12	Камил, бетер, гъафиил, сефил.	«Дидедиз» эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	С. Сулейманан яратмишунрикай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	103-104 ч. Шиир серлудаказ к1елиз.
15	Абдул Муталибов. Ватан, Багъаханум.	1	22.12	Макан, ирс, зари, запаб, арха- измаяр, гипер- бола.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	А. Муталибован яратмишунри- кай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	105-111 ч. Шиирар серлудаказ к1елиз.
16	Къияс Межидов. Урусатдин цуьк. Диалог ва монолог.	1	29.12	Комедия, хуьруьн майишат, Урусат.	«Урусатдин цуьк» эсерлудаказ (по ролям) к1елун ва анализ авун.	А Муталлибован яратмишунри- кай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	112-119 ч. Сегънедин ч1ук эсерлудаказ к1елиз.

17	Мурадхан Шихвердиев. Рагъ кършила-мишзава.	1	12.01	Яйлахар, леш, сухулиш хьун, нубат, сюжет, копозиция.	«Рагъ кършила-мишзава» пов. ч1ук эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Мурадхан Шихвердиеван яратмишунри-кай алава матер.к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	121-131 ч. Повестдин ч1ук эсерлудаказ к1елиз.
18	Азиз Алем. Дагъда марф. Аллитерация.	1	13.01	Чимендиз, чупур, чумахъ, чанта, чешме-гар, чешме.	«Дагъда марф» эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Азиз Алеман алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	131-134 ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
19	Байрам Салимов. Ядигар.	1	26.01	Ядигар, гъилегъанар, портсигар, состав, шагъид.	«Ядигар» эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Б Салимован алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	135-142 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
20	Лезги Нямет. Кц1ар. Хуш хъана заз.		2.02	Дагъдин ценер, Шагънабат, Къарабулах.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава шииррин къет1енвилер гуьзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар.	143-144 ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
21	Буба Гъажикъулиев. Мариядин тар.	1	3.02	Сеферчияр, к1ек1е, кеспи, мензил.	Гъикая эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Б.Гъажикъулиеван алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб. Портрет. Алава ктабар, материалар.	145-147 ч. Гъикая эсерлудаказ к1елиз.

22	Абдулбари махмудов. Стхаяр.	1	16.02	Рагъул, ашукъ яз, кьил баштанун.	Гьикая эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	А.Махмудован алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар.	148-158 ч. Гьикая эсерлудаказ к1елиз.
23	Иззет Шерифов. Хайи Ватан.	1	23.02	Эл, зарафат, буш, шуърбет, либас.	Шиир эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	И. Шерифован алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар.	159-160 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
24	Жамидин. Шурва. Масадаз ат1ай фуруз.	1	1.03	Сатира, иман-суз,буьгътан, панагъ, пачагъ	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Жамидинан сатирадин алава шиирар к1елун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар.	166-169 ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
25	Мурсал Алпан. Ирс, Веси.	1	15.03	Фаракъатдиз, ирс, веси, къариб, ферз.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава шииррин къет1енвилер гуъзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар.	161-166 ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
26	Муъзеффер Меликмамедов. Зи бахтуниз акъатай ч1ал. Зи чил я ам.	1	22.03	Рам, тагъ, халиф, хине, гьейрат.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава шииррин къет1енвилер гуъзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	170-173 ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.

27	Абдул Фетягь. Лезги къилих.	1	5.04	Гъейрат, намус, такабур.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава шииррин къет1енвилер гуьзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	174-175 ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
28	Ражаб Хабиев. Зун дагъ я.	1	26.04	Дарвал, абадвал, Алпан чилер.	Шиир эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава шииррин къет1енвилер гуьзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	175 ч. Шиир Хуралай чириз.
29	Фейзудин Нагъиев. Зи ч1ал.	1	13.04	Къадим, мерд, тайифа, мидя, машах, гуьрз, къалхан.	Шиир эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава шииррин къет1енвилер гуьзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	176-177 ч. Шиир эсерлуда-каз к1елиз.
30	Седакъет Керимова. Лезги руьгъ.	1	26.04	Руьгъ, икрам авун, руьгъ.	Шиир эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава шииррин къет1енвилер гуьзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	178 ч. Шиир эсерлуда-каз к1елиз.
31	Э. Къапиев. Интуристдихъ галаз рахунар. Дагъда юргъ.	1	3.05	Экспресс, фетр, нахуш, интурист, валчагъ, зин- бил, пейзаж.	Гъикаяр эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава эсеррин къет1енвилер гуьзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	179-184 ч. Гъикаяр эсерлуда-каз к1елиз.

32	Расул Гамзатов. Лезгияр. Дурнаяр.	1	10.05	Гуржи, къачагъ,шив, къеле,къурху, символ.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава эсеррин къет1енвилер гуъзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	189-193 ч. Шиирар эсерлуда-каз к1елиз.
33	Мегъамед Атабаев. Зи асир.	1	17.05	Беябур авун, гъвел, инсафсуз, яшайиш.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава эсеррин къет1енвилер гуъзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	196-197 ч. Шиир эсерлуда-каз к1елиз.
34	Юсуф Базутаев. Маса жуъре марф. Тарар.	1	24.05 31.05	Сару,гъамлу- вал,теспягъар, сабур, къамат.	Шиирар эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Алава эсеррин къет1енвилер гуъзетун.	Ктаб. Портрет. Алава материалар	200-203. ч. Шиирар эсерлуда-каз к1елиз.

Планы для 7-го класса / литература /

№	Темаяр	Сят	Чис	Слов.к1вал.	Мурад	Проблем.темада й материал	Оборудов. ва наглядность	К1валин к1вал.ва тикрадай тема.
1	Халкъдин мецин эсерар. Къванцин гада.	1	7.09	Сан, гъсрет, падишагъ, къиса, къузгъун, нифрет.	Халкъдин мецин эсераррикай суйгъбет авун. «Къванцин гада» къисадин мана ачухарун.	Лезги фольклордин алава эсерар.	Ктаб, лезги фольклордай алава ктабар.	5-9ч. Эсер- лудаказ к1елиз ва суйгъбет ийиз.
2	Шарвили.	1	8.09	Гъуц, кьеркъ, Гияр, яд, тах.	«Шарвили» эпосдин мана- метлеб ачухарун.	«Шарвили» эпос.	Ктаб, лезги фольклордай алава ктабар.	9-20 ч. Эсер- лудаказ к1елиз ва суйгъбет ийиз.
3	Литеоатурадин махар. Зияудин Эфендиев Чуьхвер-Масуб.	1	22.09	Зирба, киле, къунагъ, гъендев, низам, пачагъдин таж.	«Чуьхвер-Масуб» махунин мана- метлеб ачухарун.	«Чуьхвер-Масуб» махунин ч1ал гуьзетун ва анализ авун.	Ктаб, алава материалар.	21-27 ч. Эсер-лудаказ к1елиз ва суйгъбет ийиз.

4	Абдул Ражабов Къаних вил.	1	19.05	Цам, сиргъаяр, зулумкар, эгъли, нуькер.	«Къаних вил» махунин мана- метлеб ачухарун.	«Къаних вил» махунин ч1ал гуьзетун ва анализ авун.	Ктаб, алава материалар.	28-30 ч. Эсер-лудаказ к1елиз ва суйгъбет ийиз.
5	XVIII-XIX асиррин литературадай. Къуьчхуьр Саид Зи чарх къулухъ элкъвена.	1	6.10	Эренлер, худа, аллагъ, маил, къисмет, девран, гуьруьшмиш.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгъбетун. «Зи чарх къулухъ элкъвена» шиирдин мана- метлеб ачухарун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун	Ктаб, шикиил, алава материалар.	32-35 ч. Шиир хуралай чириз.
6	Лезги Агъмед Я залум хан.	1	13.10	Мазарат, къада, фелек,	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгъбетун. «Я залум хан» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	38-40 ч. Шиир хуралай чириз.
7	Ахцегъ Мирзе Али. Гъик1ин?	1	20.10	Намерд, тавхана, абукевсер, иллагъи, къизилкамар.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгъбетун. «Гъик1ин» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	41-44 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
8	Етим Эмин Гъарай Эллер!	1	27.10	Дугъри, сирих, фагъир, афгъан, къаза, фарман.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгъбетун. «Гъарай Эллер!» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун	Ктаб, шикиил, алава материалар.	46-49 ч. Шиир хуралай чириз.

9	Етим Эмин Дустариз.	1	10.11	Игъсан, гъижран, бенде, бейадалат, гъафил.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгьбетун. «Дустариз» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	49-52 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
10	Алкьвадар гъасан Куьгъне ханлар, беглер квадрин, элягъин.	1	17.11	Фасад, инад, мидя, футфа, гъурбат.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгьбетун. «Куьгъне ханлар, беглер квадрин, элягъин» анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	53-56 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
11	Ст1ал саяд Кавхадиз.	1	24.11	Кавха, азгъун, бархун, каркун, мельуьн, къуза.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгьбетун. «Кавхадиз» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	57-60 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
12	Дагъустандин халкъарин лиературадай. Сукъур Къурбан. Шиирар ва куьрпеяр.	1	1.12	Куьрпе, эркиндиз, виждан, межлис, лак1аб.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгьбетун. «Шиирар ва куьрпеяр» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	62-63 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.

«Мавгъа халкъ
Мессеу»

13	Мегъамед-эфенди Османов Жумартвал ва намус.	1	8, 12	Улакь, мутлакь, уьзден, мензил, юк1, тажуб.	Шаирдин уьмуьрдикаай суьгьбетун. «Жумартвал ва намус» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	64-66 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
14	XX-XXIасиррин литературадай. Ст1ал Сулейман. Тербия. Бязи ахмакь.	1	15, 12	Бат1ин, наши, кьучи, кьуруш, улам, макъам, файда, хурун дафтар.	Шаирдин уьмуьрдикаай суьгьбетун. «Тербия», «Бязи ахмакь» шиирар анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	67-72ч. «Тербия» шиирхуралай чириз; эсерлудаказ к1елиз.
15	Нуредин шерифов Самур. Яру аскер. <i>Съал Шурал</i>	1	12, 12	Ц1игел, верц1и, харчи, арзу, уях хьухь, абад.	Шаирдин уьмуьрдикаай суьгьбетун. «Самур», «Яру аскер» шиирар анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	73-77ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
16	Алибег Фатахов Зарбачи Гъасан.	1	12, 01	Минт1икь, гьуьндуьр, махлукь, халкь, ченбер.	Шаирдин уьмуьрдикаай суьгьбетун. «Зарбачи Гъасан» эсер.к1елун ва суьгьбетун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	79-83ч. Поэмадин кьилер эсерлудаказ к1елиз.

17	Алибег Фатахов Зарбачи Гъасан.	1	19.01	Ликпункт, истигъсал, шукурдин чар, синиф.	«Зарбачи Гъасан» поэмадин к1ус к1елун ва суйгъбетун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	83-90ч. Поэмадин кылер эсерлудаказ к1елиз.
18	Шагъ-Эмир Мурадов Ватан. Къуват хъурай!	1	26.01	Мублагъ, буллух, савадлу, зиллет, канду, къудратлу.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгъбетун. «Ватан», «Къуват хъурай!» шиирар анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	112-117ч. Суйгъбетиз. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
19	ЧеперКасбуба Гуьзел гатфар. Векье.	1	2.02	Сув, пурар. Дергес, маргъв, дуван, къисас, марк.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгъбетун. «Гуьзел гатфар», «Векье» шиирар анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	130-131ч. Суйгъбетиз. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
20	Шихнесир Къафланов Садвал. Тек тар. Хайи чил.	1	9.02	Мердвал, тутун тар, кушкушна, архасуз, сеферчи, эзберун.	Шаирдин уьмуьрдикаай суйгъбетун. «Садвал», «Тек тар», «Хайи чил» анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	132-136ч. Суйгъбетиз. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.

21	Межид Гъжиев Са булагдай яд хъвайибур.	1	16.02	Зирзибил, сабур хуьн, къумбар кефияр, ягъанат авун.	Писателдин уьмуьрдикаай суйьбетун. «Са булахдай яд хъвайибур» анализ авун.	Повестдин ч1алаз фикир гун,къарагъар- навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	136-142ч. Суйьбетиз. Пов. к1ус эсерлудаказ к1елиз ва суйьбетиз.
22	Межид Гъжиев Са булагдай яд хъвайибур.	1	1.03	Гьикая, бирдан, икьи, дезге, дехил, игътиятдал-ди, куьчарун.	. «Са булагдай яд хъвайибур» повестдин ч1ук анализ авун.	Повестдин ч1алаз фикир гун,къарагъар- навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	142-158ч. Суйьбетиз. Пов. к1ус эсерлудаказ к1елиз ва суйьбетиз
23	Якъуб Яралиев Агалай сандух.	1	15.03	Жумартдиз, агъалияр, инжиклу хьун, чамарун.	Писателдин уьмуьрдикаай суйьбетун. «Агалай сандух» анализ авун.	Гьикаядин ч1алаз фикир гун,къарагъар- навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	162-171ч. Гьикая эсерлудаказ к1елиз ва суйьбетиз.
24	Назир Мирзоев Цацар алай цуьк.	1	22.03	Иштягь,ч1у-ру ният,кес- пи,сиягъат, кстах.	Писателдин уьмуьрдикаай суйьбетун. «Цацар алай цуьк» анализ авун.	Повестдин ч1ук. ч1алаз фикир гун,къарагъар- навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	172-177 ч. Суйьбетиз. Пов. к1ус эсерлудаказ к1елиз ва суйьбетиз.

25	Буба Гъажикъу-лиев Заз эвера.	1	5.04	Чам квай, туьнбуьгь, сагьиб, жуьгьен.	«Заз эвера» пов. ч1ук эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Повестдин ч1ук. ч1алаз фикир гун,къарагъар-навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	177-190 ч. Пов. к1ус эсерлудаказ к1елиз ва суьгьбетиз.
26	Буба Гъажикъу-лиев Заз эвера.	1	12.04	Чанах, шикаят, сергьят, агьвалат.	«Заз эвера» пов. ч1ук эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Повестдин ч1ук. ч1алаз фикир гун,къарагъар-навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	190-200 ч. Пов. к1ус эсерлудаказ к1елиз ва суьгьбетиз.
27	Кичибег Мусаев Зи халкъ. Къизилгуьлрин дередин руш.	1	13.04	Гимиш, япагъанар, дере, бейкеф хьун, иштагь.	«Зи халкъ», «Къизилгуьлрин дередин руш» шиирар анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	208-209ч. Шиирар эсерлудаказ к1елиз.
28	Расим Гъажиев Диде ва дагълар.	1	26.04	Чухур, чигъиртма, айгъамун, субут авун, несигъатар.	«Диде ва дагълар» пов. ч1ук эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Повестдин ч1ук. ч1алаз фикир гун,къарагъар-навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	210-218 ч. Пов. к1ус эсерлудаказ к1елиз ва суьгьбетиз.
29	Расим Гъажиев Диде ва дагълар.	1	3.05	Таяр, ч1ере, фул акатун, гурц1ул, аруш хьун.	«Диде ва дагълар» пов. ч1ук эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Повестдин ч1ук. ч1алаз фикир гун,къарагъар-навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	218-223 ч. Пов. к1ус эсерлудаказ к1елиз ва суьгьбетиз.

30	Абдуселим Исмаилов Кьулан вац1.	1	3.05	Гурлу, гьур-бат, чешме, лигим, багъ-ри, сугьул.	«Кьулан вац1» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	233-235 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
31	Зулфикъар Къафланов Хуьруьн нуьк1.	1	10.05	Суьрсет, саврух, бас-рух, магьрум хьун.	«Хуьруьн нуьк1» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	237-238 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.
32	Дагъустандин халкъарин литературадай. Мегьамед Хуршилов Сулак шагьид я.	1	17.05	Атлуяр, рамаг, наиб, нуькер, ажугъ.	«Сулак шагьид я.» романдин кьилер эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Романдин ч1ук. ч1алаз фикир гун, къарагъар- навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	243-260 ч. Ром. кьилер эсерлудаказ к1елиз ва суйгьбетиз.
33	Абут1алиб Гъафуров. Зи уьмуьр.	1	24.05	Пехилвал, ламу, къирмаж, шак1урт.	« Зи уьмуьр» гьикая эсерлудаказ к1елун ва анализ авун.	Гьикаядин ч1алаз фикир гун, къарагъар- навай месэлаяр къалурун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	261-270 ч. Гьикая эсерлудаказ к1елиз ва суйгьбетиз.
34	Багъадин Митаров. Дустариз хабар це.	1	31.05	Къизгьин, къанлу, гъааба, мягь-кем, икрам.	«Дустариз хабар це» шиир анализ авун.	Шаирдин алава эсерар к1елун ва анализ авун.	Ктаб, шикиил, алава материалар.	271-273 ч. Шиир эсерлудаказ к1елиз.

Планы для 8-го класса (литература) 1 час в неделю .всего 34 час в году.

№	Темаяр	Сят	Число	Слов. к1вал.	Мурад	Проб. Матер.	Оборуд.	К1вал. к1вал.
1 2	Куьре Мелик «Гьамиша хьухь вик1егь кьегьал», «Вун бахтунин рекье хьухь»	2	1.09 8.09	Бейгьал,неваяр,аси,рузи,п1и р,дебдин кьиле	Кьилин фикирдин гьавурда гьатун	Гележегди несилдиз насигьатар гун.	Ктаб	1 стих. хуралай , 2стих.к1елиз
3	Миграгь Кьемер «Кузва лагь гум акьатиз»	1	22.09	Мазан,арцах,муьшкуьр,яхул пад,гурва,хиб,гьуц,жуьнейд шейх,Шихмурад,кьет1индиз ,бац1,к1арк1уч1	Мана- метлебдин гьавурда гьатун	Автордин ч1алан гьавурда гьатун	ктаб	К1елиз
4	Миграгь Кьемер «Ишехь кьемер,чуьнгуьрд симер»	1	29.09	Чарх,жегьилвал,шафагь,пех ир,пияда,тая,аюх	Четиндаказ физвай жегьилвал кьалурун	Автордин ч1алан гьавурда гьатун	Ктаб	К1елиз
5	Кьуьчхуьр Саид «Агьадиз»	1	6.10	Агьа	Эсер ийидайвал к1елун	Кьилин фикирдин гьавурда гьатун	Ктаб	К1елиз
6	Кьуьчхуьр Саид «Мани лагь эй ашукь»	1	13.10	рик1ин буйругь,ялавлу гьисер	Шиирдин мана-метлеб ачухарун	Кьилин фикир чирун	Ктаб	Хуралай

7	Мирзе Али «Къеледай», «Зат1 туш»	1	20.10	Къеле,къизилгуьл,Лейли,Ма жлум,лали,женнет,рабби,гев ил,	Муьгуьбат къалурун	Автордин ч1алан гъавурда гъатун	Ктаб	К1елиз
8	Етим Эмин «Бахтсузвал»	1	27.10	Хилаф ят1а,ших,ат1лас,дере,шийир ,	Шиирдин манна-метлеб ачухарун	Къилин фикир чир хьун	Ктаб	Хуралай
9	Етим Эмин «Къавумдиз»	1	10.11	Теврис,сагъри,зар-зиба,диба,мина зунжур къуба,яру къзаб,гъират,гъажибас,арал ух,наши,либас,мягъсерар,ба шмакъар,шаршав,магъидин регъ	Къавумдин къанихвал къалурун	Мурад-метлебдин гъавурда гъатун	Ктаб	К1елиз
10	Етим Эмин «Алкъвадар Гъасан Эфенди»	1	17.11	Адил-диван,Т1ебиб Лукъман,Къариб,Хварасан чешне	Ц1ийи к1валер мубарак ийидай гафарин гъавурда гъатун	Маса ч1аларин гафар чир хьун	Ктаб	К1елиз
11 12	Мазали Али «Хандиз», «Намердиз»	2	24.11 1.12	Эрзи гъал,зимбил,к1ат1,къимиш текъвез,кармаш,байкъуш	Инсанриз насигъатар гун	Кесибвал къалурун	Ктаб	«Хандиз»-хуралай, «намердиз»-к1елиз

13	Алкьвадар Гьасан Эфенди «Абумуслимаз кагъаз»	2	8.12	Мергьамат,мамнун	Мурад- метлеб ачухарун	Урус генералпри ийизвай зулумар къалурун	Ктаб	Рассказ ийиз
14			15.12					
15	Ахцегь Гьажи «Баку», «Гуьлемет»	2	22.12	Чирагь,утагь,т1арун,ариф,с ейрдиз,камал,эфсердин дунар,чинар,хъсан жамал,юкъ я шумал,ярум пачагь	Мана- метлеб чирун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.39-41
16			29.12					
17	Малла Нури «Гъурбат», «Дуьньядиз»	2	12.01	Гъариб кас,агъади зурзурда фелек,тагьалкъар агъар,къан тахъай	Мана- метлеб чирун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.43-45
18			19.01					
19	Къалухъ Мирзе «Хандиз жаваб»	1	26.01	Вилер къулухъай ава,ц1ай кутамир чи хуьруьк секин,ц1верек1,уьзденар	Ханарин агъавал къалурун	Шаир кесибрин теревдар тирди къалурун	Ктаб	Чин.46-47
20	Ст1ал Сулейман «Къафкъаз»	1	2.02	Къафкъаз,ягънагь,гуьлге,ше рик,шилик,терик,къумар	Вилик вахтунин къафкъаздик ай чирун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб портрет	Чин.53-56
21	Ст1ал Сулейман «Гъарда вичикай хан ийида»	1	9.02	Чукъван,канаб,кесек,къудух ,фекъир,дили-дивана	Шиирдин гъавурда	Къилин фикир ва мана-метлеб	Ктаб	Чин.56-57

					гъатун	чирун		
22	Алибег Фатахов «Бубадин веси»	1	15.02	Хъархъун къулар,къибле пад,рехъ раж,веси-сала,хемисар,искъатлар,муъгъур,эксик,бигъ алайгъисаб жеда	Автордин уъмуърдикай чир хъун	Гъикаядин мана-метлеб чир хъун	Ктаб портрет	Чин.80-98
23 24	Хуъруъг Тагъир «Гъавадин пагъливан»	2	1.03 15.03	Тагъсиб,элдин чешне,эсил,къилемиш,синемиш,гакъур,ухункай,малкам ут,зил атланай	Мурад-метлеб чир хъун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб портрет	Чин.105-112
25 26	Абдул Муталибов «Элжекар»	2	22.03 5.04	Элжекар,чайгъун,перпил-перпил,авагъ хъувун	Дяведин вахтунда дагъустандин дишегълийр и чугур зегъметар къалурун	Къилин фикир къалурун	Ктаб портрет	Чин.114-121
27	Абдул Муталибов «Мелик бубадикай къаравилияр»	1	12.04	Уъзбаши,шариатдин дуван,кланчлар.барут,ужуз, зегъле къакъатна,кичлез-регъуъз,тажубвал,къве чин алайбур	Къаравилийрин гъавурда гъатун	Къилин фикир чир хъун	Ктаб портрет	Чин.121-128
28	Назир Агъмедов «Къве риклин»	1	19.04	Рап1рап1,рагар,валлагъ-	Мурад-метлеб чир	Къилин фикир	Ктаб	Чин.167-177

	хиялар»			биллагъ,багъишламиша	хъун	ачухарун		
29	Муьгъуьдин Чаринов «Бубадин ватан»	1	26.04	Къисмет,Мекке	Втан к1ан хъун	Къилин метлеб ачухарун	Ктаб	Чин.232-233
30	Хизгил Авшалумов «Зи къунши-зи душман»	1	3.05	Бенде,ружа,майва,бейкеф, гъаким	Мурад-метлеб вуч ят1а чирун	Къилин тема ачухарун	Ктаб портрет	Чин.235-239
31	Абдул-Вагъаб Сулейманов «Танишди»	1	10.05	Таниш,гуьруьш	Мана-метлебдин гъавурда гъатун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб портрет	Чин.240-241
32	Абдул-Вагъаб Сулейманов «Пакаман хийрар»	1	17.05	Меркез,уьлкве,эльба,хинган дин дагълар	Мурад-метлеб вуч ят1а чирун	Къилин фикир тестикъарун	Ктаб портрет	Чин.241-243
33	Абдул-Вагъаб Сулейманов «Жувакай»	1	24.05	Кушкуч,кашни мекъ,йигин,къекъвераг	Мурад-метлеб чирун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб портрет	Чин.243-244
34	К1елайбур тикрарун	1	31.05					

Планы для 9-го класса (литература) 17 часов.

№	Темаяр	Сят	Число	Слов. к1вал.	мурад	Проб. Матер.	Оборуд.	К1вал. к1вал.
1	Дагъустандин 20 асирдин литература	1	22.09	Девир, малумарна меркез, эдебият	20 асирдин литературадикай Чирвилер гунн.	Чирвилер къачун	Ктап, шаиррин ва писат портретар	Чин 6-11
2	Ш-Эмир Мурадов	1	26.09	Къагъриман, инсанперес, ватанперес, инсанперес	Ш-Эмир Мурадован биографиядай чирвилер гун	Афтордин уьмуьрдин рехъ чир хъун Зегъметдал рик1хъунлай чешне къачун	Ктаб, афтордин портрет	Чин 12-15
	Ш-Э. Мурадов Рагъ (шииррин к1унч1)				Къамат, дерт, зиллет, эзмиш, пузмиш, гъейран, къазма	Мурад-метлеб ачухарун	Къилин фикир тайинарун	ктаб
3	Ш-Э Мурадов. Зул гъарай я	1	10.10	Киле, к1ук1, инсаф, гуя, бирдан, гъуцар, десте	Тебиатдин ва зегъметдин шикилар, зегъметчи <i>инсанрин къаматар къалурун</i>	Мурад-метлебдин гъавурда гъатун	ктаб	Чин 19-33 Тапшуру гъар

	Ш-Э Мурадов Сулейманан уьмуьрдикай			Бейчара,гьиллебаз,къаних, Ушалам,хшар,	Сулейманан уьмуьр- дикай чирвилер гун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб,портрет	Чин34-39
4	Ш-Э мурадов Ашукъ яз хьурай.	1	24.10	Яргъи руш,тIурфанар,къупмиш	Тебиатдин гуьзелвал къалурун	Мурад-метлеб ва къилин фикир ачухарун	ктаб	Чин40
	Вуч кими я?			Кеменчи,сугъул я,агъур,	Мурад-метлеб ачухарун	чIехидаз гъурмет ийиз вердишарун	ктаб	Чин40-44
5	Алирза Саидов	1	19.11	Вакъияяр,межлисар,ча- гъинда	Шаирдин уьмуьрдикай чирвилер гун	Уьмурдин ва яратмишунрин Рехъ чир хьун	Ктаб, портрет	Чин 77- 84
	А.Саидов Уста Идрис			Верги устIарар,нехиш,хаинвал	Уста Идрисан къамат къалурун	Къилин фикир тир халкъдиз къуллугъ авун къалурун	ктаб	Чин 84- 101
6	А.Саидов Дидедин къисас	1	28.11	Истамбул,белогвардеец,ин -глис,инкъилаб	Манна-метлеб ачухарун	Душманрихъ галаз тухвай женгера авур къегъалвилер къалурун	ктаб	101-109 чин

	А. Саидов Рекъера			Агъасиев,Мукътадир	Ватан азадийиз рекъел экъечІайбурукай чирвилер гун	Къилин фикир ачухарун	ктаб	Чин109- 110	
7	Байрам Салимов	1	12.12	Аскер ,девир, таржума	Шаирдин уьмуьрдикай чир хьун	Бажарагълувал ва зегъметдал рикІ хьун къалурун	ктаб	Чин 137- 142	
	Б.Салимов РикІикай риваят				Теймурленг,пехъибур, буйругънай,къумпара	Мурад-метлеб ачухарун	Къилин фикир тайинарун	ктаб	Чин 142- 144
	Бармакдикай риваят				Аманат,биришар,угъраш- вал,мертеба	Мурад-метлеб ачухарун	Къилин фикир тайинарун	ктаб	Чин144- 147
8	Ибрагъим Гъуьсейнов	1	26.12	Мирес,ватанперес,къагъри ман,тестикъарун	Автордин уьмуьрдин ва яратмишунрин рекъикай чир хьун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.174- 177	
	И.Гъусейнов «Къванер»				Дере,хуьр кутурди,къекъедин рак	Къилин мурад- метлеб чир хьун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.177- 182
9	Жамидин	1	16.01		Автордин уьмуьрдикай чир хьун	Зегъметдал рикІ хьун	Ктаб	Чин.184- 188	
	Жамидин «Куьмекда чна»				Алакъдач,гъалар,ихтибар,р угунар	Манна-метлеб ачухарун	Къилин фикир чир хьун	Ктаб	Чин.189

10	Жамидин «Валай клани дуст авач»	1	30.01	Иеси,столдал дубзмишна,няметар,таниш ди,ялтахвал	Мурад-метлеб ачухарун	Къилин фикир чирун,сатирад ин гъавурда гъатун	Ктаб	Чин.190- 191
	Жамидин «Тарифди алдатмишна»			Лавгъавал,уях,зиреквал,уг ъри,тежриба,буьгътанчи	Мурад-метлеб чирун	Къилин фикир тайинарун	Ктаб	Чин.191- 193
	Жамидин «Адет ава дагълара»			Шиш бармак,багъиш,гапур	Мурад-метлеб чир хъун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.193- 194
11	Азиз Алем	1	13.02	Рецензия,гележег,марифат ,теснифун	Автордин уьмуьрдин яратмишунрин рехъ чир хъун	Илимдал рик1 алаз вердишарун	Ктаб	Чин.195- 198
	Азиз Алем «Суьгъуьрдин ялав»			Милайим,хъар,зарбачи,ми даим,суьгъуьр,ялав	Темадин гъавурда гъатун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.198- 199 хуралай
	Азиз Алем «Рекъикай поэма»			Къаншардиз,эрзиман,жава н,мерд,лалди,ядигар	Мурад-метлеб ачухарун	Къилин фикир чир хъун	Ктаб	Чин.200- 204
12	Ханбиче Хаметова	1	27.02	Риваят,къадар- къисмет,нехишар,гележег	Шаирдин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ чир хъун	Лезги дишегълидин алакъунар къалурун	Ктаб	Чин.234- 238

13	Ханбиче Хаметова «Ст1ал ва кьван»	1	12.03	Чагъар,булутар,вацран вич1ер,ч1ере,жуфт,къаргъ а,декъикъа	Мурад-метлеб ачухарун	Къилин фикир чирун	Ктаб	Чин.239- 254
14	Седакъет Керимова «Жуванбуруз чар»	1	9.04	Жуванбур,патанбур,ватанд инбур,масанбур,к1анибур, чаравал	Мурад-метлеб чир хьун	Къилин фикир тайинарун	Ктаб	Чин. 255- 256
15	Арбен Къардаш	1	23.04	Жавагъирар,суфат,таржум а,неинки,межлис,эдебият,с ергъят	Уьмуьр жегъилриз чешне яз къалурун	Къилин фикир чир хьун	Ктаб	Чин.257- 260
	Арбен Къардаш «Халкъдин чин»			Дувул,хилер,куьлге,карагу н	Мурда-метлеб чир хьун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.261- 263
16	Арбен Къардаш «Алпан»	1	1.05	Бенде,эрзиман,къурух	Къилин фикир ачухарун	Ватандал рик1 хьун	Ктаб	Чин.263- 264
17	Расул Гамзатов	1	21.05	Дуьшуьшар,устадвал,маш- гьур	Р.Гъамзатован уьмуьрдин ва яратмишунрин рекъикай чирвилер гун	Р,Гъамзатован уьмуьрдикай чирвилер ри – к1ел хуьн	ктаб	Чин 267- 271
	Расул Гамзатов «Эхиримжи къимет»			Цаварин бушлухар,дегънеяр,дезгея р,мал-метягъ,хурушум	Мурад-метлеб чир хьун	Къилин фикир ачухарун	Ктаб	Чин.272- 291
Всего 17 час								